

NÉPEK ÉS KULTÚRÁK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Tanulmányok
Mesterházy Károly tiszteletére

NÉPEK ÉS KULTÚRÁK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Tanulmányok
Mesterházy Károly tiszteletére

Főszerkesztő:

Kovács László–Révész László

Szerkesztette:

Bollók Ádám–Gergely Katalin–
Kolozsi Barbara–Pető Zsuzsa–Szenthe Gergely

Magyar Nemzeti Múzeum – Déry Múzeum – MTA BTK Régészeti Intézet – Szegedi Tudományegyetem

A kötet támogatói:

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ISBN

978-615-5209-56-7

Nyomdai előkészítő/ borítóterv:

Gyapjas Anikó

Készült a Kódex Könyvgyártó Kft. nyomdájában
370 példányban, 2016.

Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

KOVÁCS LÁSZLÓ: Előszó	9
-----------------------------	---

CSÁSZÁRKOR ÉS KORA NÉPVÁNDORLÁSKOR

BOCSI ZSÓFIA: A nádudvari gepidák nyomában. Egy többretegű szarmata és gepida település feldolgozásának első lépései	23
BOLLÓK ÁDÁM: Keresztény amulett Hács-Béndekpusztáról	81
DINNYÉS ISTVÁN: Szarmata sírleletek Abonyból	113
GRÓF PÉTER: Hun kori aranytárgy a visegrád-gizellamajori késő római erődből	137
MASEK ZSÓFIA: Dák divat Pannonia határán? Az alföldi jazigok romanizációjának kezdetéhez	147
RÁCZ ZSÓFIA–DARÓCZI-SZABÓ MÁRTA: Szarvasszemfog-csüngők kora népvándorlás kori sírokban	179
TOMKA PÉTER: Problémák a Hegykő-csoport körül	185
B. TÓTH ÁGNES: A folyók és vízrendszer szerepe a magyar Alföld településtörténetében a Kr.u. 5–6. században. Az eddigi eredmények rövid áttekintése.....	191
VÖRÖS GABRIELLA–DINNYÉS ISTVÁN: Szarmata és hun kori tűtartók Magyarországon I. Bronzlemez tűtartók	223

AVAR KOR ÉS 9. SZÁZAD

CSIKY GERGELY: A számok bűvöletében. Az avar kori vágófegyverek metrikus adatainak értékeléséről	243
GARAM ÉVA: A zamárdi avar kori temető lovas sírjai	271
LŐRINCZY GÁBOR: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez II. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez	287
MADARAS LÁSZLÓ: Egy egyedi alakú edény Kenderes-Telekhalomról	303
MEDGYESI PÁL: Avar kori és 10–11. századi temetőrészlet Csárdaszállás-Hanzély-tanya lelőhelyen	309
NEVIZÁNSZKY GÁBOR–PROHÁSZKA PÉTER: Egy Tasziló-kehely stílusban díszített szíjvég Székelykeresztúrról (Cristuru Secuiest, Ro)...	343
PINTÉR-NAGY KATALIN: A hadjáratra, csatára történő felkészülés módjai az avar hadseregben	353

SZENTHE GERGELY: Egy kelet-európai csattípus a Kárpát-medencében. A Kárpát-medence és a kelet-európai sztyeppe 7. századi kapcsolataihoz	365
--	-----

MAGYAR HONFOGLALÁSKOR

BALOGH CSILLA: Kora Árpád-kori szállási temető Makó-Igási-Járandóban	391
Appendix: CSÖSZ ARANKA–MENDE BALÁZS GUSZTÁV: Archaeogenetikai vizsgálatok Makó-Igási-Járandó I. lelőhely 11. századi népességén	422
Appendix: MARCSIK ANTÓNIA: A Makó-Igási-Járandó lelőhely kora Árpád-kori csontvázainak vizsgálata	424
ERDÉLYI ISTVÁN: A magyar honfoglalás közvetlen előzményei	433
GÖMÖRI JÁNOS: A Tárkány helynevekről régészeti megközelítésben	439
JAKAB ATTILA: A Nagycserkesz-Nádasibokor lelőhelyen feltárt 10–11. századi temető	461
KOVÁCS LÁSZLÓ: Előzetesen a magyarhomorog-kónya-dombi 10–12. századi temetőről	481
KÖLTŐ LÁSZLÓ: Ufában őrzött ugor kori leletek elemi összetétel vizsgálata	503
MERVA SZABINA: „Rejtélyes bélyegű cserépedények”. Adatok a kisalföldi kora középkori grafitos kerámia régészeti és archaeometriai kutatásához.....	521
Appendix: SZAKMÁNY GYÖRGY–BENDŐ ZSOLT: Kora középkori kisalföldi grafitos kerámiák petrográfiai és SEM-EDX vizsgálati eredményei	542
POLGÁR SZABOLCS: Egy közép-ázsiai nép Kelet- és Közép-Európában a 9–13. században: a hvárezmiek	563
RÉVÉSZ LÁSZLÓ: A Maros–Körös köz 10–11. századi temetői	577
SZABADOS GYÖRGY: Vázlat a magyar honfoglalás Kárpát-medencei háttéréről	629
WOLF MÁRIA: Adatok a 10. századi magyarság csontművességéhez	649

KÖZÉPKOR

BICZÓ PIROSKA: Egy középkori birtokközpont egyházi épületei. A török hódoltság idején elpusztult Bátmonostor templomainak régészeti feltárása	669
FELD ISTVÁN: Korai eredetű ispánsági váraink a 12–13. században	695
GÁLL ERWIN–NYÁRÁDI ZSOLT: <i>'Drang Nach Osten'</i> : Terjeszkedés kelet felé. A 12. századi Magyar Királyság és a Csíki-medence kérdése	717
JUHÁSZ IRÉN–SZATMÁRI IMRE: Egy régi ásatás újraértékelése. (Dombegyház-Vizesmonostor)	737
LOVAG ZSUZSA: Építési áldozatok az esztergom-szigeti apácakolostorban	771
MORDOVIN MAXIM: Templomok az ispánsági várakban	777
SZENDE LÁSZLÓ: Néhány megjegyzés az Árpád-kori Magyarország textilművességéről	795
TÓTH ENDRE: Különleges oszlopfők Szombathelyről	809

KORA ÁRPÁD-KORI SZÁLLÁSI TEMETŐ MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓBAN

BALOGH CSILLA

Az M43 autópályához kapcsolódó, Makót észak-északkelet felől elkerülő út nyomvonalán, Makó Igási járandó elnevezésű határrészében 2008-ban egy nagy kiterjedésű, több-korszakos lelőhely feltárására került sor (2. kép 3).¹ A régészeti feltárás során 16500 m²-t kutattunk meg, 467 objektum került elő. Az intenzíven fedett lelőhelyen bronzkori (Makó- és Halomsíros-kultúra), szkíta és kelta, valamint Árpád-kori településobjektumok kerültek elő. A feltárás délkeleti szélén egy szarmata és egy 11. századi temetőt tártunk fel. A következőkben a kora Árpád-kori sírok bemutatására kerül sor.

A LELŐHELY

A lelőhely Makó belterületétől északra, az Igási úttól dél-délkeletre, az út és a vasút kereszteződésétől 400 méterre délkeletre, az egykori Jángor-ér (ma Jángori-csatorna) északkelet-délnyugati irányú, időszakosan vízzel teli szakaszának nyugati magaspartján (2. kép 4), a környezetből erőteljesen kiemelkedő, nagy kiterjedésű löszplatón terül el, és lehúzódik a hát nyugati lejtőjére is (2. kép 1–2).

A lelőhely lokalizálására az M43-as gyorsforgalmi autópályát és a Makót elkerülő út nyomvonalának tervezési fázisában került sor, az örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez kapcsolódó terepbejárások során.² A felszíni leletgyűjtéskor a lelőhely és a tőle nyugatra lokalizált, 24. számú lelőhely között leletmentes terület jelentkezett, ezért kerültek külön számon nyilvántartásba, de a feltárás során a két lelőhely mégis egy összefüggő felületet alkotott (3. kép 1).³

A 24. és 25. lelőhelytől délnyugatra az előzetes terepbejárások során egy másik Árpád-kori települést is lokalizáltak (3. kép 1).⁴ A két lelőhely között kb. 120–180 m hosszúságú nyomvonal-szakasz feltáratlan maradt. Ennek az az oka, hogy az ásatások során a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat feltárási protokollja kötelező érvényű volt, s annak értelmében a feltárást 7 m leletmentes sáv esetén fel kellett hagynunk. Mind a 23. lelőhely keleti fele,⁵ mind a 24–25. lelőhely

¹ Makó-Igási járandó I., M43 25. lelőhely. A feltárás során technikusként Heipl Mónika, Kerekes Orsolya és Törőcsik István volt segítségemre. A 24. és a 25. lelőhelyek közötti terület kutatását az Ásatárs Kft végezte. Munkájukért mindannyian itt is fogadják köszönetemet. A feltárásról rövid jelentés BALOGH 2009a, 223; BALOGH 2009b, 30–33. Az előzetes jelentésekben a 9 sír mellett további két üres, Ny–K hossz tengelyű, téglalap alakú gödröt (518. és 299. obj.) is a temetőhöz tartozónak véltem, de a lelőhely feldolgozása során ennek revidálása vált szükségessé. A két gödör tájolása a sírokéhoz ugyan hasonló, de méretük sokkal kisebb, ezért valószínűbb, hogy telepobjektumokról, gödrökről van szó.

² A Makót elkerülő út nyomvonalának bejárását 1998-ban Harkai István és Türk Attila, majd 2002-ben Szalontai Csaba végezte. A terepbejárás dokumentációk a Móra Ferenc Múzeum Régészeti Adattárában 2298/98–2300/98, 3858/2002 és Ad/4809-2005 leltári számokon találhatók.

³ A lelőhelyről rövid jelentés SÓSKUTI 2009, 44.

⁴ Makó-Igási út, M43 23. lelőhely. A feltárásról rövid jelentés GULYÁS–PALUCH 2009, 28–29; tudományos igényű feldolgozása GULYÁS 2012.

⁵ GULYÁS 2012, 2. kép.

délnyugati része (3. kép 2) olyannyira szórt jellegű volt, hogy ezeket a körülményeket figyelembe véve a két lelőhely könnyen akár összetartozó is lehet.⁶

A régészeti feltárás a lelőhely déli szélét érintette. Az Árpád-kori sírok a löszplató délkeleti peremén, a feltárási terület déli széle közelében kerültek elő. A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat együttműködésével és a nyomvonal melletti, kisajátítás alá már nem eső terület tulajdonosának engedélyével a sírok közelében a feltárt területet kb. 600 m²-rel bővítettük ki annak érdekében, hogy megbizonyosodjunk arról, nincs arrafelé több temetkezés (3. kép 2). Így a 10 sírból álló temetkezőhelyet teljesen feltártnak tekinthetjük.

A SÍROK LEÍRÁSA

1. sír [256. obj.]: T.: Ny–K, 270–90°. H.: 208 cm, Sz.: 93 cm, M.: 26 cm. A sárga löszös altalajban sárgásbarna, kevert betöltéssel jelentkezett a sír feltárása. A sekély mélységű sírakra szabálytalan téglalap alakú volt, oldalai függőlegesen haladtak. A sír déli oldala mellett hanyatt, nyújtott helyzetben 40–49 éves *europid* férfi jó megtartású csontváza nyugodott (4. kép 1, 8. kép 1). A váz alatt kb. 10 cm vastagságú sötétbarna, szerves anyagtól származó betöltés jelentkezett. A csontváz koponyája előre tekintett. Vállai enyhén felhúzott helyzetben voltak, könyökben kissé behajlottak. Lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A vázat állatjárat bolygatta, ennek következtében az állkapocs, a kulcsontok és a kéztőcsontjai kimozdultak eredeti helyzetükből.

2. sír [257. obj.]: T.: Ny–K, 270–90°. H.: 236 cm, Sz.: 104 cm, M.: 22 cm. A sír a humusz eltávolítása során került elő, a munkagép a koponyatető egy darabját megsemmisítette. A sírgödör körvonala csak a bontás során vált követhetővé. A sírakra nagyméretű, széles, téglalap alakú volt. Ennek közepén hanyatt, nyújtott helyzetben 35–39 éves *europid* férfi közepes megtartású csontváza feküdt (4. kép 4, 8. kép 2). A váz alatt 15–17 cm vastagságban szerves anyagtól származó, sötétbarna, a sírfenékénél fekete színű betöltést figyeltünk meg. A csontváz koponyája arccal előre tekintett. Vállai enyhén felhúzott helyzetben nyugodtak, karjai könyökben kissé behajlottak. Lábai párhuzamosan feküdtek.

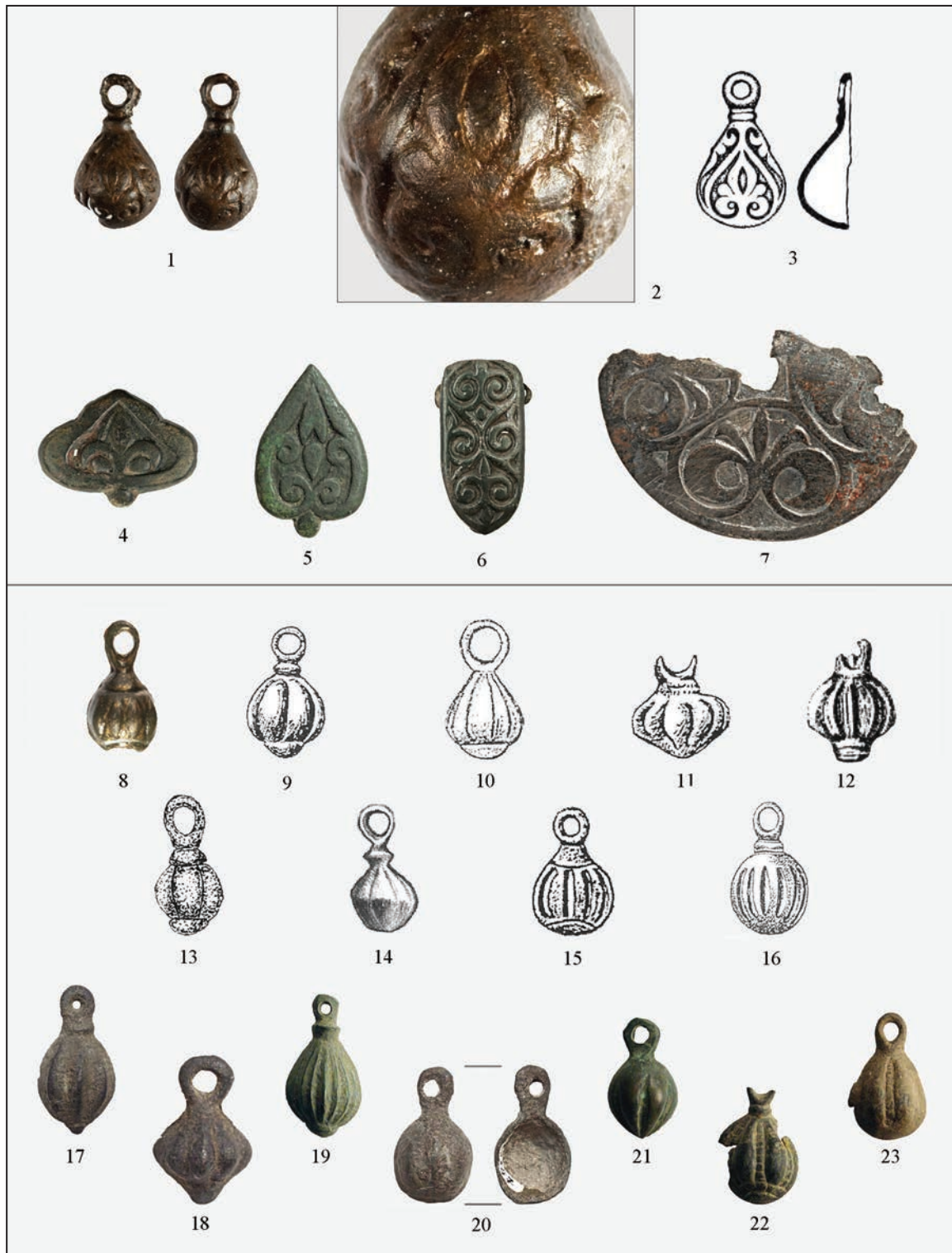
Lelet: A koponya jobb oldalánál vékony, rombusz alakú *nyílcsúcs* (4. kép 3) feküdt. A tuskéje töredékes. H.: 5 cm, Sz.: 2,3 cm.

3. sír [258. obj.]: T.: Ny–K, 260–100°. H.: 191 cm, Sz.: 92 cm, M.: 12 cm. A sír betöltése nem vált el az altalajtól, csak a bontás során lehetett a sárga löszös altalajtól kissé különböző, barnássárga, kevert betöltés alapján követni. A sírgödör szabálytalan alakú volt, a láb felőli vége szögletes, a koponya felőli kiszélesedett, déli oldala íveltén húzódott. Az északnyugati végét állatjáratok bolygatták, a széle itt nem volt megfigyelhető. A sekély sírgödör közepén 13–14 éves *gyermek* csontváza nyugodott hanyatt, nyújtott fekvő helyzetben (7. kép 1, 8. kép 3). Előre tekintő koponyája a föld súlya alatt összeroppant, a humusz eltávolítása során sérült. Vállai erőteljesen felhúzott helyzetben nyugodtak, ennek következménye volt a jobb karcsontok enyhe behajlása könyökben. A lábsontok párhuzamosan nyugodtak.

4. sír [259. obj.]: T.: Ny–K, 270–90°. H.: 226 cm, Sz.: 92 cm, M.: 15 cm. A sír kevert, sötétbarna betöltésű feltárással jelentkezett. A sírgödör ovális alakú volt, északnyugati sarkánál széle egyenetlenül kiszélesedett. A sírgödör nyugati végéhez közelebb, a gödör középtengelyében, hanyatt, nyújtott helyzetben 50–59 éves *europid* férfi csontváza feküdt (5. kép 1, 8. kép 4). A koponyája feltámasztás következtében kissé előre billent, állkapcsa leesett. Vállai enyhén felhúzott helyzetben nyugodtak, karcsontjai a testtől távolabb feküdtek. Lábsontjai párhuzamosak voltak. Az arckoponyát állatjárat bolygatta.

Leletek: 1. A koponya jobb oldalánál kisméretű, kerek átmetszetű huzalból hajlított, ovális alakú bronz *fülkarika* volt (5. kép 2). H.: 1,8 cm, Sz.: 1,4 cm, V.: 0,1 cm. 2. Az állkapocs alól I. (Orseolo) Péter (1038–1041, 1044–1046) ezüst *érme* került elő, félbetörve (5. kép 3). Átm.: 1,6 cm. 3. A jobb könyök külső oldalánál középső nyélállású, egyenes hátú, egyélű *vaskés* feküdt, hegyével a koponya irányába (5. kép 4). A pengén és a nyélnyúlványon szerves anyagtól (bőr?) származó maradványok láthatók. Töredékes állapotú. Penge sz.: 1,7 cm.

⁶ Gulyás Gyöngyi a két lelőhelyet össze nem tartozónak vélte (Gulyás 2012, 18). A két település kerámiaanyagának nagyfokú hasonlósága épp az ellenkezőjét sugallja.

1. kép 1–2, 8: Fülesgombok Makó-Igási járandó I. lelőhely 5. sírból; 3: Veliki Preszlav (Григоров 2007 nyomán); 4–7: Palmettás veretek és tükör a Stara Bălgariâ gyűjteményből;

9–23: Gerezdelt fülesgombok. 9–16: Kárpát-medence, 17–23: Stara Bălgariâ gyűjteményből.

Fig. 1. 1–2, 8: Buttons from Makó-Igási járandó I. site, Grave 5; 3: Veliki Preslav (after Григоров 2007);

4–7: Belts and mirror with palmette from Stara Bălgariâ Collection;

9–23: Ribbed buttons. 9–16: Carpathian Basin, 17–23: Stara Bălgariâ Collection

5. sír [260. obj.]: T.: Ny–K, 270–90°. H.: 197 cm, Sz.: 55 cm, M.: 14 cm. A sír feltja nem rajzolódott ki, a humusz gépi eltávolítása során a koponyatető megsérteve került elő a sír. A sírgödör szűk, szabálytalan alakú volt. Benne hanyatt, nyújtott helyzetben 25–30 éves *europo-mongolid* nő csontváza feküdt (6. kép 1, 8. kép 5). A koponyája balra billent. Felső teste enyhén balra dőlt. Jobb válla erőteljesen fel volt húzva, bal karja a medencére hajlítva feküdt. A jobb karja nyújtva, szorosan a sírgödör széle mellett nyugodott. Lábcsonthai párhuzamosak voltak. A felső gerincsigolyákat állatjárat bolygatta, ennek következtében a jobb felkar mellé kerültek.

Leletek: 1–2. A szegycsontok jobb oldalánál *fülesgomb* egyik fele feküdt *in situ* helyzetben, elülső oldalával lefelé, a sír alja felé fordulva (1. kép 1, 6. kép 3–5). A másik fele a sír betöltéséből, másodlagos helyzetből került elő. A két félből összeállított *fülesgomb* réz alapú ötvözetből készült. A kerek alakú fülek háromszög átmetszetűek. Alattuk, a gomb nyakán kiemelkedő borda húzódik keresztben. A nyújtott csepp alakú, üreges gombtestet leveles palmetta díszíti. A félgombok hátoldalán, a 0,1 mm széles peremen ferde reszelőnyomok láthatók. H.: 2,7 cm, legnagyobb sz.: 1,5 cm. 3. A vázcsontok felszedése után, a sír kutatóárkos átvágása során, a mellkas közepe táján, keresztben húzott árokban, a sír aljától 50 cm mélységben, állatjáratból egy fél *fülesgomb* került elő (1. kép 8, 6. kép 2). Öntött bronz, külső, domború felületén ónozás nyomai látszanak. A fül ovális alakú, félköríves átmetszetű. A zömök formájú, üreges csepp alakú, alul homorú gombtesten vízszintesen két, közel párhuzamos, ívelt árok fut, melyek között hosszúkás, ívelt vonalú gerezdelések láthatók. A hátoldalon a vékony perem egyenes felületű. H.: 2,4 cm, Sz.: 1,3 cm, V.: 0,1 cm.

6. sír [298. obj.]: T.: Ny–K, 260–100°. H.: 210 cm, Sz.: 50 cm, M.: 7 cm. A sír feltja nem látszódott a löszös altalajban. A sírt ráásták a 400. objektumszámú szarmata női sírra. Annak bontása során, a sírgödör keleti oldalfalában látszódó kevert betöltés tisztázása céljából rábontást végeztünk a sír szélére, s ennek során találtuk meg a combcsontokat és azokat követve, a betöltés alapján bontottuk ki a sír megmaradt részét. A sírgödör megmaradt keleti fele alapján lekerekített sarkú téglalap alakú aknasír volt, melyben hanyatt, nyújtott helyzetben 35–39 éves *férfi* csontváza nyugodott (7. kép 3). A vázcsontokból *in situ* a combcsontok, a jobb lábszárcsontok, a bal szárkapocscsont töredéke, a jobb kéztő és a lábtőcsontok egy része maradt meg. A teljesen kirabolt szarmata sírből származó csontok között, másodlagos helyzetben előkerült a koponya és az állkapocscsont, a medencecsontok és a karcsontok töredékei.

Leletek:⁷ 1. Kerek átmetszetű huzalból hajlított bronz *fülkarika* töredéke (7. kép 4). Átm.: 1,2 cm. 2. A másodlagos helyzetben lévő, felfordult koponyán egy *kard* rombusz átmetszetű pengetőredéke volt (7. kép 5), mindkét oldalán a fatok maradványával. sz.: 3,5 cm.

7. sír [509. obj.]: T.: NyÉNy–KDK, 290–70°. H.: 220 cm, Sz.: 73 cm, M.: 17 cm. A sír kevert szürkésbarna betöltésű felttal jelentkezett. A sírakna lekerekített sarkú, a láb felé kissé összeszűkülő téglalap alakú volt, oldalai merőlegesen, alja egyenesen húzódott. A sírgödör keleti hosszoldala elnyesődött. A sírban hanyatt, nyújtott helyzetben 45–55 éves, mongoloid jellegeket is mutató *europid férfi* jó megtartású váza feküdt (7. kép 6, 8. kép 7). A koponya balra billent, állkapcsa leesett. A jobb halántékcsonat beszakadt. Jobb válla kissé felhúzott helyzetben volt, s ennek következtébe jobb karja könyökben enyhén megtört. Bal karja nyújtva, szorosan a test mellett nyugodott. Lábcsonthai párhuzamosan feküdtek.

8. sír [512. obj.]: T.: NyÉNy–KDK, 300–60°. H.: 192 cm, Sz.: 69 cm, M.: 14 cm. Az ovális alakú sírfolt szürkésbarna kevert betöltéssel jelentkezett. A függőleges oldalú, egyenes aljú sírgödör keleti oldala mellett hanyatt, nyújtott helyzetben 25–30 éves, mongoloid vonásokat is mutató *europid férfi* jó megtartású csontváza feküdt (6. kép 7). A koponya hátrabillent, az állkapocs leesett. A vállak erőteljesen felhúzott helyzetben voltak, a bal kar nyújtva feküdt, a jobb a medencére volt hajlítva. A lábak párhuzamosan feküdtek.

9. sír [514. obj.]: T.: Ny–K, 280–80°. M.: 8 cm. A sír feltja nem vált el a löszös altalajtól. A humuszosítás során jelentkező csontszilánkok utaltak a temetkezésre. A hosszú, keskeny, téglalap alakú sírakna északkeleti hosszoldala az állatjáratok miatt nem volt követhető. A sírgödör oldalai függőlegesek voltak, alja egyenes. A sírban, a gödör hossz tengelyétől észak felé kissé elcsúszva, hanyatt, nyújtott helyzetben 30–35 éves nő vázának maradványai feküdtek (5. kép 6). A jobb váll erőteljesen felhúzott helyzetben volt, az *in situ* karcsontok könyökben kissé be voltak hajlítva. A bal alkarcsontok, a jobb medencecsont töredékesen, a keresztcsont

⁷ A két sír leletanyaga keverten, másodlagos helyzetben került elő, ezért szétválasztásuk bizonytalan. A felsorolt leleteken kívül a két sírből egy öntött bronzcsengő és egy felső nyélállású apró vaskes pengetőredéke került elő.

1

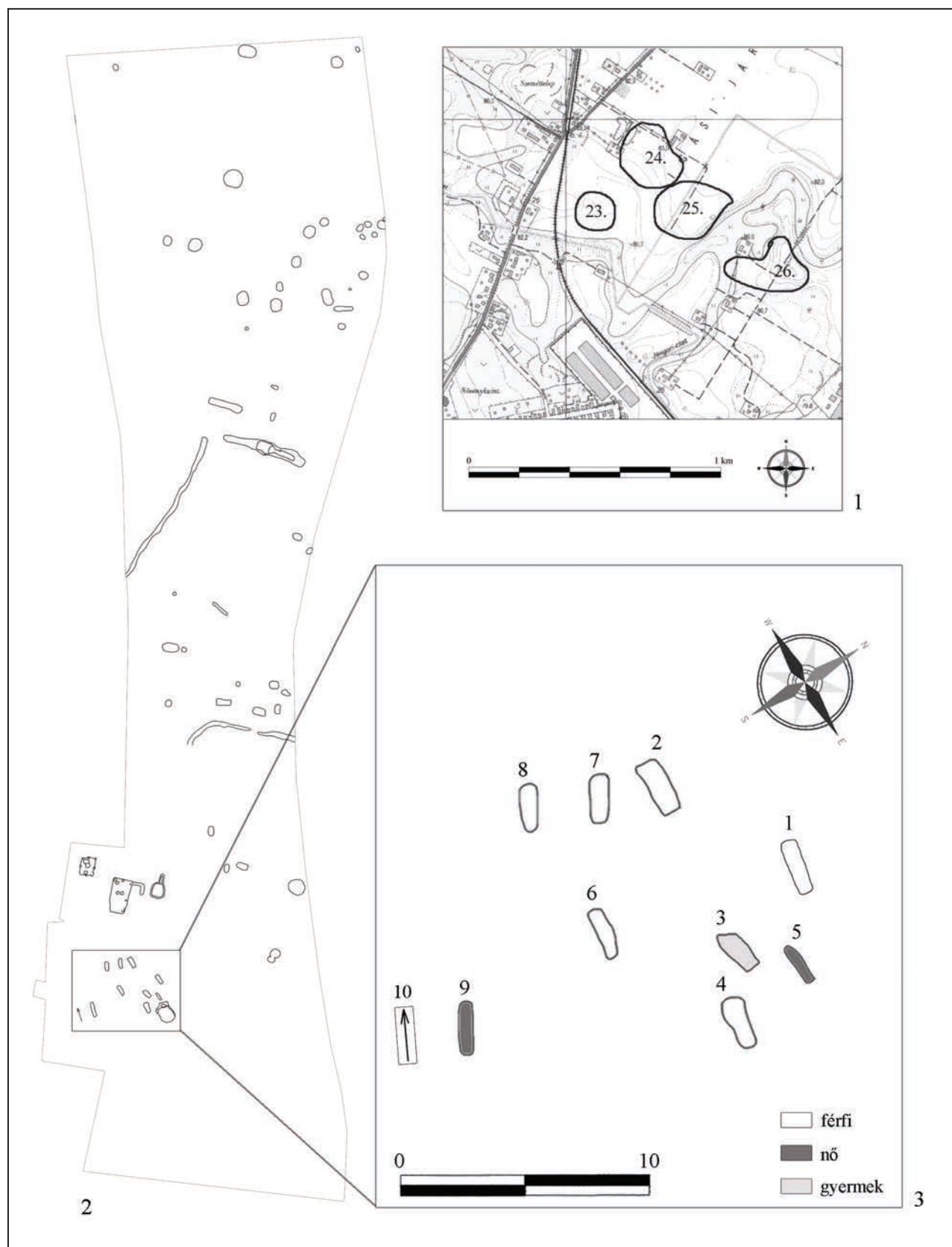

3

4

2. kép A lelőhely elhelyezkedése
Fig. 2. Location of the site

3. kép 1: A terepbejárás során lokalizált lelőhelyek; 2: A feltárt Árpád-kori objektumok;

3: Az Árpád-kori temető

Fig. 3. 1: The topographic sites; 2: The Árpadian Age objects; 3: The Árpadian Age cemetery

és a bal combcsont darabjai kerültek elő. A váz nagy része már korábban, valószínűleg az intenzív mezőgazdasági művelés során elpusztult.

10. sír [515. obj.]: T.: Ny–K. A humuszban széthúzott embercsontokat találtunk: néhány fog, csigolyák és lábcsonatok kerültek elő. A csontmaradványokra történt rábontás során a sírgödör szélét nem sikerült meghatározni. Az *in situ* helyzetben lelt bordák és csigolyák alapján egy 23–39 éves férfi sírját dúlták fel a területen folyt mezőgazdasági műveléssel.

A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

A sírok vízfolyás közelében emelkedő dombon való elhelyezkedése hasonló a korszak többi temetőjénél megfigyeltekhez,⁸ de míg a temetők általában a hátaik gerincén kerülnek elő,⁹ addig itt a sírcsoportot a plató gerincétől távol, a löszhát délkeleti lejtőjén találtuk (2. kép 4).

Részben a területen folyt intenzív talajművelés, részben pedig a nagymértékű talajerózió következtében a sírokat — a réteges humuszolás ellenére — gyakorlatilag csak a csontok jelentkezési szintjében sikerült felfedezni. Ezért a temetkezési szokások tekintetében jelentős adatvesztéssel számolhatunk.

A 10 sír közül 7, két észak–dél irányú sorban helyezkedett el. A nyugati sorba lévő három férfi sír (2. és 7–8. sír) egymás mellett volt. Az ezektől keletre, mintegy 3 méterre lévő másik sorban lévő sírok között egyenetlen volt a távolság. A sírsor közepén lévő 6. férfisírtól mindkét irányba nagyobb távolságra, 5–7 méterre egy-egy női sír volt; északon az 1., délen a 9. számú. Ez utóbbi mellett, alig 2 méterre a 10. férfi sír helyezkedett el. Az 1. és 6. sírok között, tőlük kissé keletebbre egy tömbben, további három sír (3–5. sír) feküdt; férfi, nő és gyermek temetkezésével (3. kép 3). A keleti sor sírjai közötti nagyobb távolság alapján valószínűnek tartjuk, hogy a megásott sírok között további sírok számára tudatosan hagytak helyet, vagyis előre ki volt jelölve a temetés rendje.

A sírok Ny–K és ettől kisebb mértékben észak vagy nyugat felé eltérő tájolása általánosnak mondható a Kárpát-medence 10–11. századi temetkezéseinél.¹⁰

A sárga löszös talajtól az alig kevert betöltésű sírfoltok alig váltak el. Ennek ellenére a sírgödörök formáját két sír kivételével minden esetben sikerült a bontás során tisztázni. Öt sír függőleges oldalú, téglalap alakú aknasír volt, két esetben a sírgödör mindkét végét félkörívesre alakították. Az 5. sírnál a test körvonalát szorosan követő és két végén lekerekített gödör esetében ún. múmia alakú sírgödörrel lehet szó (6. kép 1, 8. kép 5). A hasonló sírforma a 11–13. századi temetkezésekben ugyan ritka, de korántsem párhuzam nélküli jelenség.¹¹

A halottakat hanyatt, nyújtott helyzetben fektették a sírba. Az 5. sírban nyugvó nő jobb, míg a 8. sírba temetett férfi bal karja volt a medencére hajlítva (6. kép 1, 7). A többi váznál a karcsontok enyhe mértékű behajlása inkább a sírba helyezés következtében történt, amint a vállak különböző mértékben felhúzott helyzete is ezzel magyarázható.

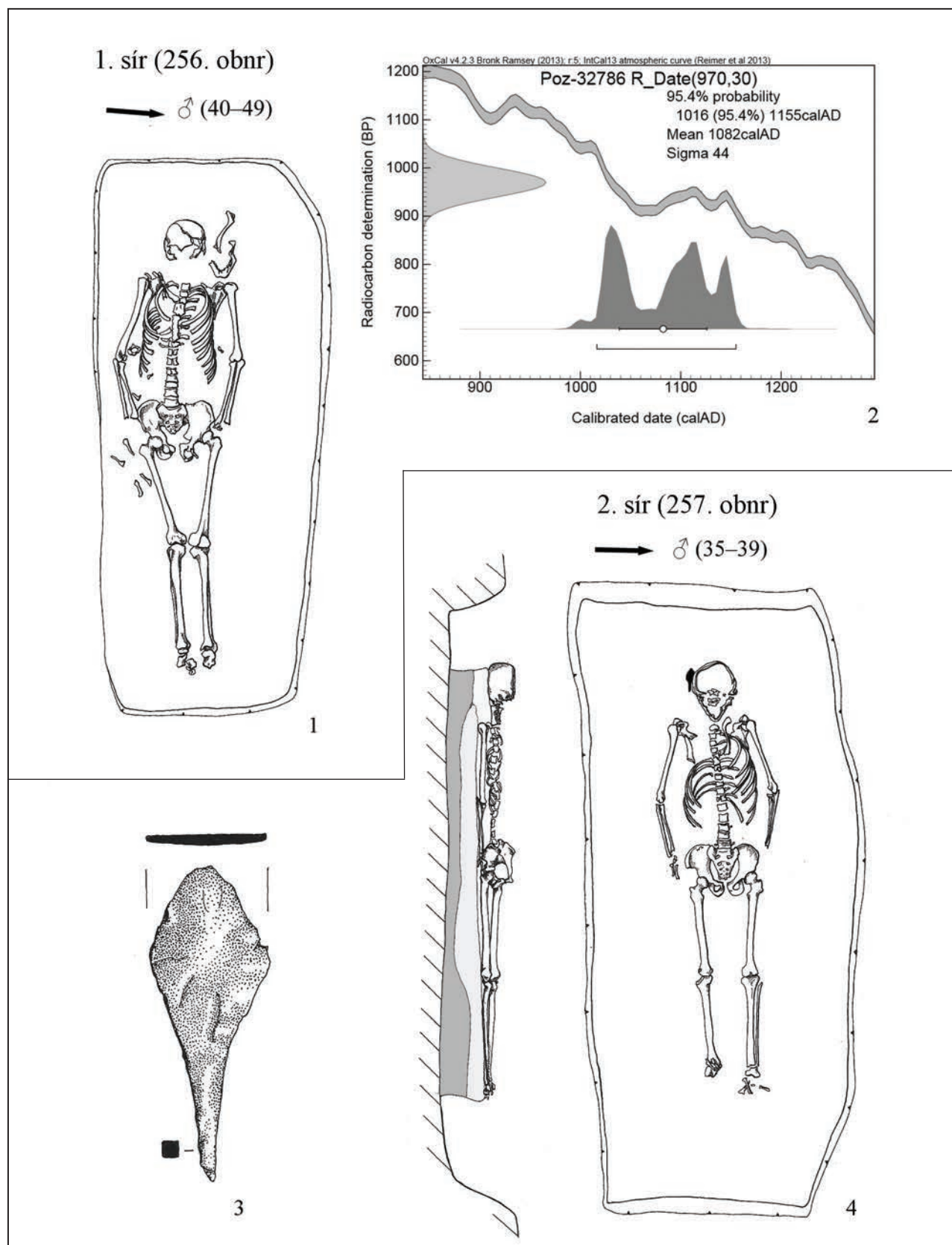
Az 1. és 2. sírban a csontváz alatt 10 és 15–17 cm vastagságban szerves talajréteg jelentkezett (4. kép 4), ami vélhetően a koporsó maradványa. A többi sír esetében a vázcsontok helyzete alapján szintén koporsós temetésre vagy szerves anyagba, lepelbe való becsavarásra gondolhatunk. A 4. és 8. lekerekített végű sírok és az 5. múmia alakú sír esetében vélhetően biztosan ez utóbbiról lehet szó.

⁸ TETTAMANTI 1975, 87.

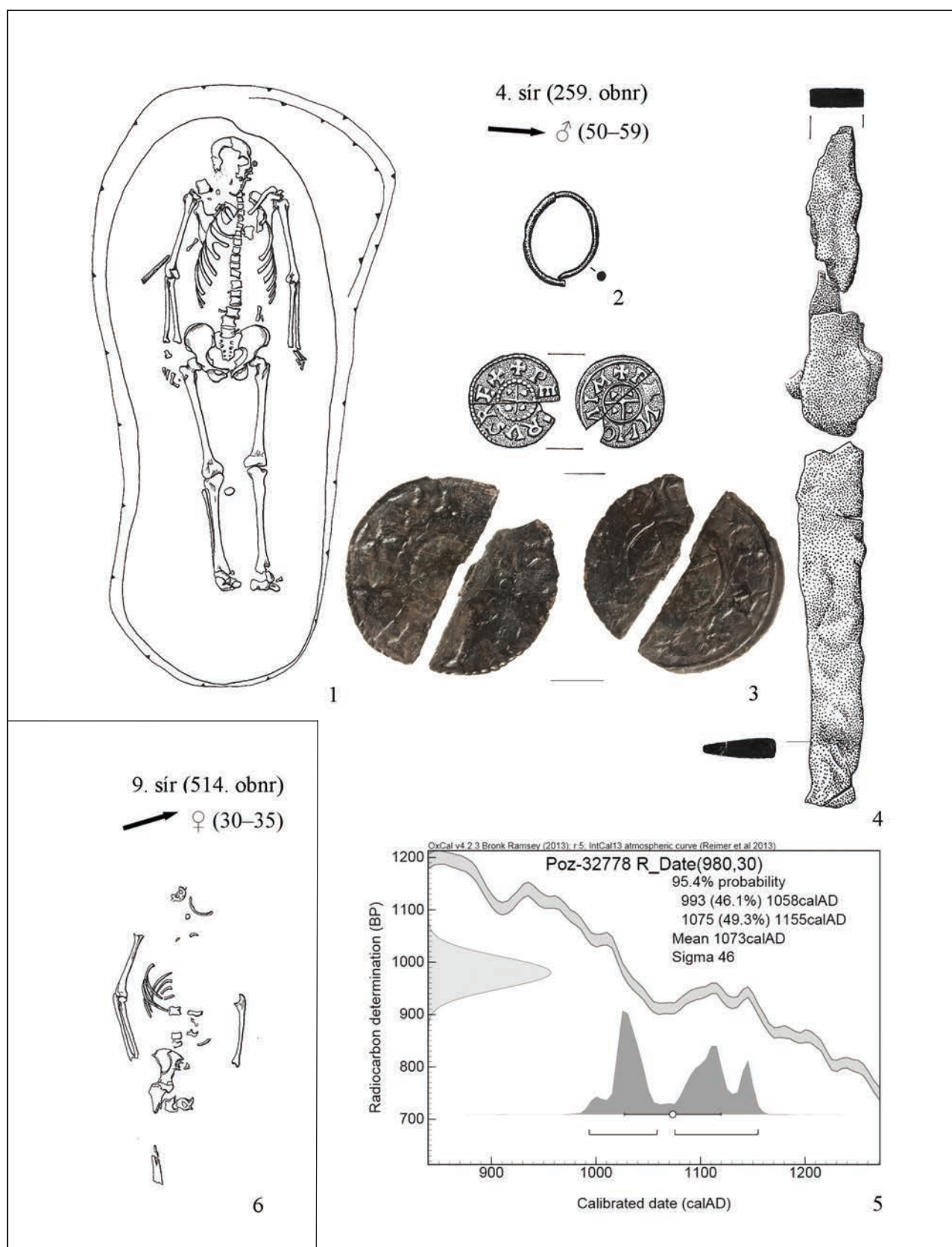
⁹ SZABÓ 1975, 270; TETTAMANTI 1975, 87–88; SZÓKE–VÁNDOR 1987, 47.

¹⁰ TETTAMANTI 1975, 91.

¹¹ Pl. Budapest XVI. Timur utca 34., 42., 45–47. és 49. sír (MELIS 1997, 54); Esztergom-Zsidód (MOLNÁR 2005, 111); Kaposvár 403–404., 595. és 610. sír (BÁRDOS 1978, 189); Sarud 50. sír (SZABÓ 1975, 27. 8–9. ábra); Szegvár-Oromdűlő 217., 249., 307. sír (BENDE–LŐRINCZY 1997, 203, 205, 207); Szombathely-Kisfaludy utca (PAP 2010, 3. táblázat); Vámosgyörk-MHAT telep (PAP 2001, 40). A hasonló formájú, dél-erdélyi temetkezéseket Adrian Ioniță germán nyelvű lakosság temetkezéseinek tartja és megjelenésüket a szász migráció történeti-régészeti jeleként interpretálja (IONIȚĂ 2010, 389–401). Ezzel kapcsolatosan már Gáll Erwin szkepticizmusának adott hangot (GÁLL 2012, 299–300).

4. kép Makó-Igási járandó I. lelőhely. 1–2. 1. sír; 3–4. 2. sír
 Fig. 4. Makó-Igási járandó I. site. 1–2. Grave 1; 3–4. Grave 2

5. kép Makó-Igási járandó I. lelőhely. 1–5: 4. sír; 6: 9. sír
Fig. 5. Makó-Igási járandó I. site. 1–5: Grave 4; 6: Grave 9

A TEMETŐ LELETANYAGA

A temetőből származó leletek száma csekély, s azok is mindössze négy sírból származnak; három férfi és egy nő mellől kerültek elő. Három férfisír és egy-egy női és gyermek sír nem tartalmazott mellékletet. A 9. női sír nagyrészt megsemmisült, így nem vehetjük biztosra, hogy abban eredetileg sem volt melléklet.

A nyugati sorban lévő három férfisír közül az északiban, a férfi koponyájának jobb oldalánál egy rombusz alakú nyílhegy volt (4. kép 3), ami a korszakban a leggyakoribb típust képviseli (Sebestyén Károly A típusa).¹² Bár a korábbi kutatás a nyilak száma alapján igyekezett a társadalmi ranglétrán elhelyezni a sírokban nyugvókat,¹³ ez az elgondolás máig nem nyert igazolást.¹⁴ Azt viszont már az eddigi kutatásnak sikerült bizonyítania, hogy íjász sírok nemcsak a 10., de a 11. században is előfordulnak.¹⁵

A keleti sírsorban csak a középen lévő 6. sír tartalmazott mellékletet. A sírt egy már korábban kirabolt szarmata temetkezésre ásták rá (8. kép 6). Az Árpád-kori sírban *in situ* helyzetben csak a lábcsontok egy része maradt meg, a váz többi része a mezőgazdasági művelésnek esett áldozatul. A két sír régészeti anyaga részben összekeveredett, de mivel az eredeti helyzetben megmaradt csontok alapján a fiatalabb sírban felnőtt férfi nyugodott, s a kevert embertani anyag szerint a másik emberi maradványok felnőtt nőé voltak, így a szarmata sírt női sírnak határozhatjuk meg. Ezért a leletek között lelt kardtöredéket az Árpád-kori sírhoz tartozónak véljük. A pengedarab kétélű, lencse keresztmetszetű fegyver pengéjének a töredéke, mindkét oldalán famaradvánnyal (7. kép 5). A kard töredékessége ellenére fontos adalékul szolgál, mert eddig a Kárpát-medencei temetkezésekben a 10. század második felétől feltűnő és 1010/1020-ig előforduló¹⁶ kétélű kardok teljesen hiányoztak a Maros közvetlen környékéről.¹⁷

A leletek többsége a keleti sírsortól még keletebbre elhelyezkedő, hármas sírcsoport két felnőtt temetkezése mellől származik. A 4. sírba eltemetett idősebb férfi koponyájának jobb oldalánál egyszerű bronz karikaékszer volt (5. kép 2). Ez és a 6. sírből származó töredékes példány (7. kép 4) a sima huzalkarikák kisebb, csepp alakú típusát képviseli. A korszakban közkedvelt, hasonlóan egyszerű fül- vagy varkocskarikák használata döntően a férfiakra jellemző.¹⁸ Szőke Béla Miklós és Vándor László szerint a sima karikaékszerek a 10. század utolsó harmadában jelentek meg, és a 11. században végig használatban voltak,¹⁹ azonban a makóiakhoz hasonló kisebb példányok elterjedésével csak a 10–11. század fordulójától számol a kutatás.²⁰

A férfi jobb könyökének külső oldalánál egy vaskés feküdt, hegyével a koponya irányába fordulva (5. kép 4). Az egyélű, egyenes hátú kés pengéjén és a nyélnyúlványán is szerves anyagtól származó maradványt figyeltünk meg, amit a késtok maradványaként azonosíthatunk.

Végezetül ebből a sírből egy érme is előkerült. I. (Orseolo) Péter (1038–1041, 1044–1046) körbenyírt, erősen kopott ezüst dénárja (5. kép 3). Az érmet halotti obulusként adták a sírba eltemetett idősebb férfi mellé: az állkapocsban került elő, a halott szájába tették.

A sírcsoport 5. sírjában fekvő nő mellől három öntött félgomb származik. Közülük azonban csak egy volt *in situ* helyzetben: a szegycsont jobb oldala mellől került elő, homorú belső oldalával felfelé fordulva (6. kép 5). Ez és a sír betöltéséből előkerült darab egy fülesgomb két felét alkotja (1. kép 1, 6. kép 3–4). A réz alapú ötvözetből készült félgombokat palmetta díszíti. A kompozíció szimmetri-

¹² SEBESTYÉN 1932, 197.

¹³ LÁSZLÓ 1944, 132–134.

¹⁴ RÉVÉSZ 1996, 168–169.

¹⁵ KISS 1985, 230, 238, 330–332.

¹⁶ KOVÁCS 1990, 42. Bakay Kornél bő évtizeddel később, 1020/1030 táján számolt a fegyveres temetkezések megszűnésével (BAKAY 1965, 25–29, 35; BAKAY 1967, 154–164, 172).

¹⁷ Vö. KOVÁCS 1990, 2. kép; KOVÁCS 1995.

¹⁸ SZŐKE 1962, 35; KÜRTI 1980, 325; RÉVÉSZ 1996, 79.

¹⁹ SZŐKE–VÁNDOR 1987, 53–54.

²⁰ TETTAMANTI 1971, 219; KOVÁCS 1988, 149.

kus: Egy csúcsos végével felfelé álló, szív alakban összehajló levélkeretben közös szárból induló, két oldalra kihajló, befelé kunkorodó fellevél, s ezek közepéből kinövő, a tövénél egy-egy kerek szírommal közrefogott, csúcsos levélke. Ez a szív alakú levélkeret mindkét oldalához kapcsolódóan egy felfelé kunkorodó kaccsal és ebből kiinduló, a csúcshoz tartó, hegyes, külső oldalán ívelt, a belső oldalán ívelten tagolt levélmotívummal egészül ki (1. kép 2). Erősen kopott, elhasznált példány.

A palmettával díszített fülesgombunkhoz hasonlót honfoglalás és Árpád-kori emléanyagunkban nem találtunk annak ellenére, hogy a fülesgombok gyakori leletnek számítanak a korszak leletanyagában, s a palmetta is a honfoglalás kor közkedvelt díszítőmotívuma. Ugyanakkor pontos mása Veliki Preszlav leletei között tűnt fel (1. kép 3). Stanislav Stanilov a korai bolgár csörgős amulettek között ismertette,²¹ később Valeri Grigorov munkájában — egyéb fülesgombokkal együtt — csüngőként szerepeltette.²²

A palmetta-kompozíciónak közelebbi és távolabbi analógiái is nagy számban tűnnek fel Bulgária korabeli leletanyagában, a legkülönbözőbb övvereteken (1. kép 4–6), ritkábban más tárgytypusokon is, mint pl. a bemutatott tükör hátoldalán (1. kép 7).²³

A sírból származó harmadik félgomb előkerülése a véletlennek köszönhető. A sírok aljának kutatóárkos átvágását minden csontváz felszedése után elvégeztük, mert az állatjárásoktól erősen bolygatott talajban többek között a sírok alja is nehezen volt követhető. Az átvágásban, a sír aljától 50 cm-re, a mellkas vonalában került elő a fülesgomb, mely állatjárással került oda.

A félgomb nyújtott gömbös teste két vízszintesen futó árkolás között, függőlegesen gerezdelt (6. kép 2). Formai párhuzamait a Kárpát-medencei fülesgombok között csak kis számban ismerjük. A legjobb analógiája a Sárrétudvari-Hízóföldek 53., Püspökladány-Eperjesszőg 299. és Tiszavasvári-Aranykerti tábla 5. sírok példányai (1. kép 9–10, 13).²⁴ A Demecser-Borzsovapusztá, Dinnyés-hegyi szórvány, a hajdúszoboszló-árkoshalmi 240., a szolymai 2., a püspökladány-erjesvölgyi 542. és 582. sírokból származó gerezdelt gombok szintén hasonló típust képviselnek, eltérő változatok (1. kép 11–12, 14–16).²⁵

A hasonló gerezdelt fülesgombokat is megtaláljuk Bulgária területén: Északnyugat-Bulgáriából, Valchedramból,²⁶ Varna mellől Odartiból²⁷ ismerjük és nagy számban, különböző formai változatokban találunk hasonló darabokat a már említett Stara Bălgariâ gyűjteményben, Északkelet-Bulgáriából (1. kép 17–23). A makói példány alsó vége letörött, a formai analógiák alapján azonban több mint valószínű, hogy eredetileg félgömbös végződésű volt.

A 10–11. századi sírleletekben a fülesgombok gyakori leletnek számítanak. Legnagyobb számban az öntött, tömör típus fordul elő, de szintén népes az öntött, két félből összeállított, üreges gombok díszítetlen csoportja is. A díszített változatok ritkábbak, döntően a Tisza mentén és a Tiszántúlon fordulnak elő. Préselt darabok csak egészen ritkán lelhetők fel.

Régen a kutatás a fülesgombokat kizárólag a női ing zárótagjának vélte, legfeljebb a leggazdagabb férfisírokban való előfordulásukat valószínűsítette.²⁸ Mára ennél árnyaltabb kép mutatkozik: a fülesgombok ugyan gyakrabban a női viselet részei, de kevésbé gazdag férfi és ritkán gyermek sírokban is előfordulnak. A díszített példányok döntő többsége valóban női sírból került eddig elő.

Míg a köznépi temetők sírjaiban inkább csak egy-egy gomb található, a több gombbal záródó ruha általában a tehetősebbekre volt jellemző.

²¹ Станилов 2003, Таб. I. 3.

²² Григоров 2007, Обр. 133. 7.

²³ A bemutatott példák a várnai Stara Bălgariâ múzeális magángyűjteményből származnak, szórványleletek Bulgária északkeleti részéből. A kollektív katalógusának közreadása és feldolgozása team-munka keretében történik: Csilla Balogh – Lívia Bendet – Gergely Csiky – Péter Langó – András Patay-Horváth – Olga Pelevina – Attila Türk – Boyan Totev: *Стара България Музейна Сбирка Варна — The Old Collection Varna*.

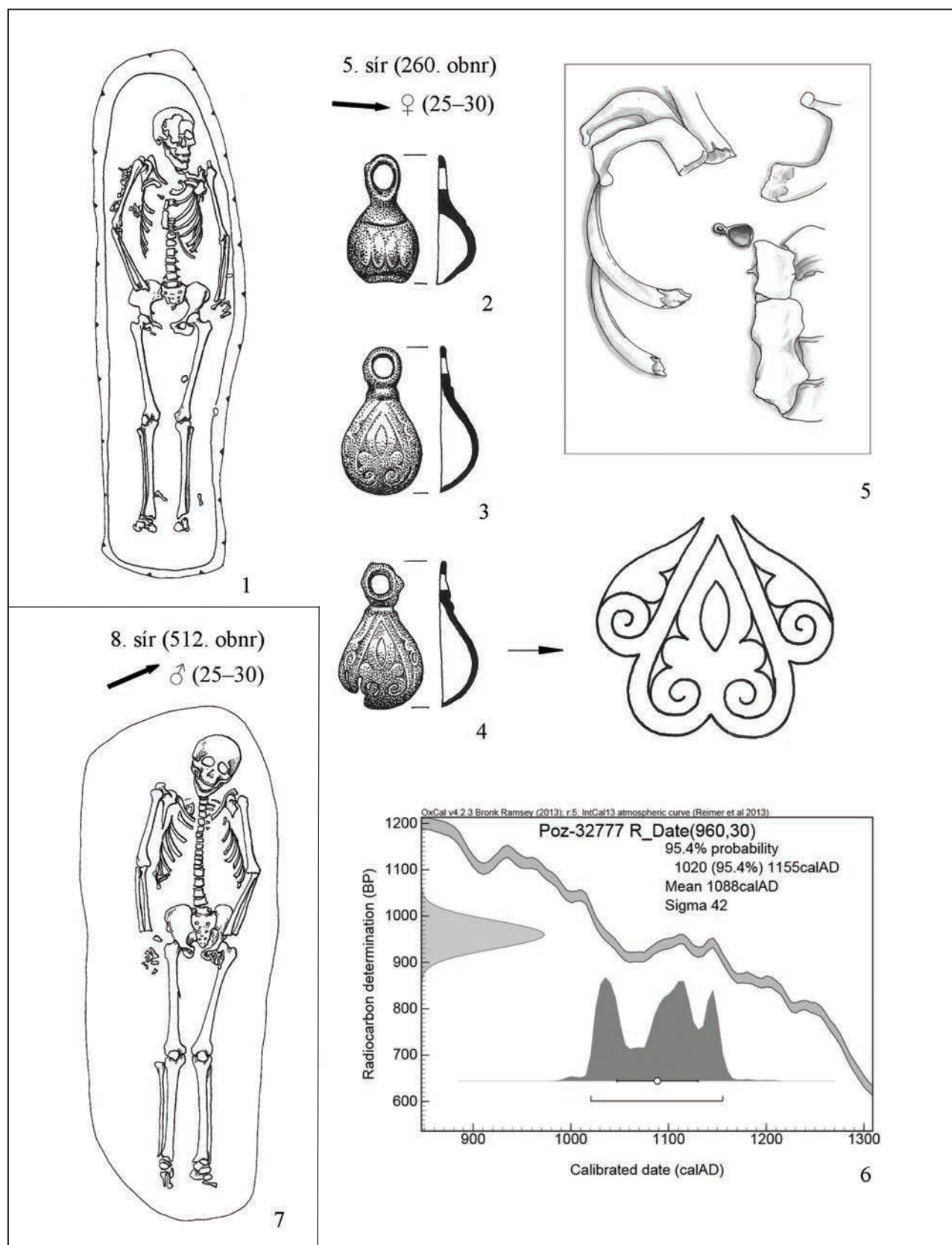
²⁴ NEPPER 2002, 240. t. 4; NEPPER 2002, 196. t. 1; TÓTH 2014, 94. t. 1.

²⁵ ISTVÁNOVITS 2003, 27. t. 4; NEPPER 2002, 98. t. 1; HAMPEL 1905, II. 588; NEPPER 2002, 215. t. 4, 219. t. 3.

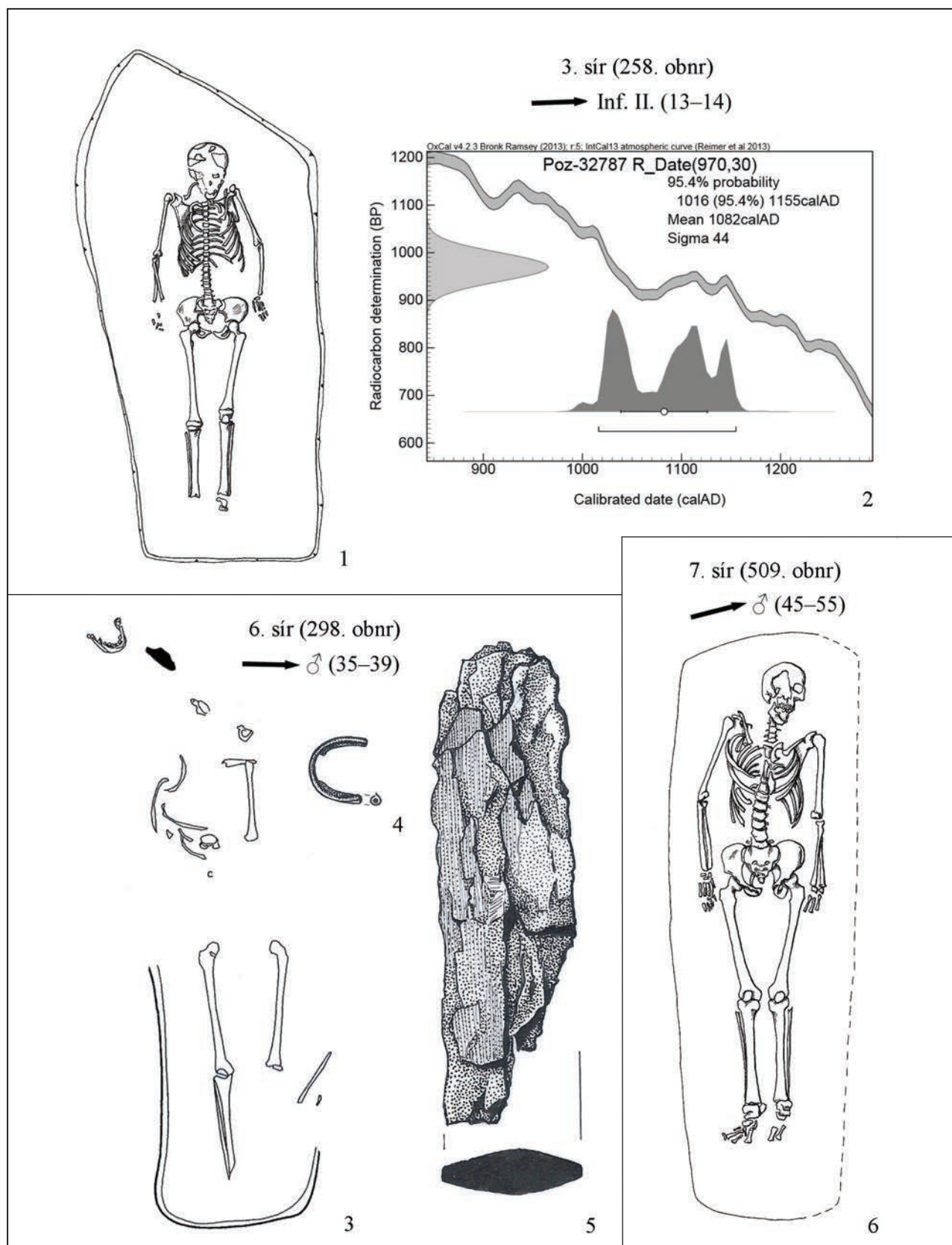
²⁶ Григоров 2007, Обр. 133. 8.

²⁷ Дончева-Петкова 2005, Таб. LIX. 2.

²⁸ SZÓKE 1962, 79–80.

6. kép Makó-Igási járandó I. lelőhely. 1–6: 5. sír; 7: 8. sír
Fig. 6. Makó-Igási járandó I. site. 1–6: Grave 5; 7: Grave 8

7. kép Makó-Igási járandó I. lelőhely. 1–2: 3. sír; 4–5: 6. sír; 6: 7. sír
Fig. 7. Makó-Igási járandó I. site. 1–2: Grave 3; 4–5: Grave 6; 6: Grave 7

8. kép Makó-Igási járandó I. lelőhely. 1: 1. sír; 2: 2. sír; 3: 3. sír; 4: 4. sír; 5: 5. sír; 6: 6. sír; 7: 7. sír; 8: 8. sír; 9: 9. sír

Fig. 8. Makó-Igási járandó I. site. 1: Grave 1; 2: Grave 2; 3: Grave 3; 4: Grave 4; 5: Grave 5; 6: Grave 6; 7:

Grave 7; 8: Grave 8; 9: Grave 9

A fülesgombok sírbéli elhelyezkedése többféle viseleti módra utal. Mesterházy Károly egy általánosan viselt, elől, a nyak bal oldalán vagy középen gombolódó ruházatot rekonstruált.²⁹ Leggyakrabban az áll alatt, középen, vagy a gerinc vonalában kerülnek elő,³⁰ ritkábban a gerinctől balra,³¹ illetve jobbra.³² Az egy vonalban egymás alatt talált gombok a válltól a derékig gombolódó ruházatra utalnak. Keresztben záródó viseletről árulkodnak a medence jobb vagy bal oldalán előkerülő gombok,³³ kivételes esetben a mellen keresztben sorakozók.³⁴ Duplasoros ruhagombolásra csak elszórt példát találunk.³⁵ A medence környékén előkerülő darabok esetében középen, a derék vonalában záródó felsőruhára következtethetünk.³⁶

Egyes területeken, illetve közösségekben különbségek mutatkoznak a viseleti módban a férfiak és a nők között; ezt figyelték meg Karoson,³⁷ vagy a Nyíri Mezőségben,³⁸ míg más területeken, mint pl. a Rétközben ilyen különbség nem érzékelhető.³⁹

A díszített, legtöbbször egyedi, öntött fülesgombok leggyakrabban a bal váll vagy mellkas környékén,⁴⁰ ritkán a jobb vállnál,⁴¹ az alkar és a gerincoszlop között,⁴² illetve a keresztcsonton⁴³ kerültek elő.

A koponya mellett előkerülő darabok esetében⁴⁴ – annak ellenére, hogy korábban Szőke Béla elvetette a lehetőségét⁴⁵ – elképzelhetőnek tartom, hogy az a hajfonatot díszítette vagy valamilyen fejfedő rögzítésére, összekapcsolására szolgált. Erre a viseleti módra analógiával szolgál a Kubán menti Moszcseva Balka 8–9. századtól használt temető egyik sírjából előkerült bőr, csúcsos fejfedő, melynek hosszan lenyúló fülvédő részére egy öntött fülesgomb volt felvarrva.⁴⁶

Végezetül a fülesgombok gyöngyök közé fűzve, csüngőként való – feltehetően másodlagos – felhasználására is ismerünk példákat.⁴⁷

²⁹ MESTERHÁZY 2000, 211.

³⁰ Tiszaeszlár-Bashalom-Fenyvespart I. 14 (I.) sír, d (3). sír (TÓTH 2014, 27–28, 18. t. 4–10, 21. t. 2–4).

³¹ Szabolcsveresmart-Szelérd domb 3. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 181, 168. t.); Tiszaeszlár-Bashalom-Fenyvespart I. 9 (B) sír (TÓTH 2014, 25. 6. t. 1–7); Tiszabездéd-Harangláb dűlő (Rácz-tag) 10. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 213, 211. t. 6–18).

³² Gáva-Vásártér 28. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 60, 29. kép); Hencida-Szederalom 5. sír (FETTICH 1937, XXX. t.); Sárrétudvari-Hízóföldek 46. és 139. sír (NEPPER 2002, 304, 324–326, 239. kép 2–4, 281. t. 13–19); Sárrétudvari-Poroshalom 1. sír (NEPPER 2002, 394–395, 345. t. 1).

³³ Pl. Püspökladány-Eperjesvölgy 289. sír (NEPPER 2002, 175, 194. t. 1); Sárrétudvari-Hízófölde 221. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 214); Tiszabездéd-Harangláb dűlő (Rácz-tag) 14. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 214, 212. t. 9).

³⁴ Pl. Ibrány-Esbóhalom 197A. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 99, 95. t. 6, 8, 14–17).

³⁵ Rétközberencs-Parom-domb 2. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 177, 164. t.); Püspökladány-Eperjesvölgy 207. sír (NEPPER 2002, 163, 184. t. 206: 4); Tiszabездéd-Harangláb dűlő (Rácz-tag) 15. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 214, 213. t. 2–9); Tiszaeszlár-Bashalom II. 12. sír (TÓTH 2014, 37, 47. t. 21–28).

³⁶ Pl. Homokmégy-Székes 75. sír (GALLINA-VARGA 2014, 5. kép 1–2).

³⁷ RÉVÉSZ 1996, 97.

³⁸ TÓTH 2014, 206.

³⁹ ISTVÁNOVITS 2003, 299.

⁴⁰ Pl. Hajdúszoboszló-Árkoshalom 263. sír (NEPPER 2002, 101, 108. t. 6); Püspökladány-Eperjesvölgy 542. sír (NEPPER 2002, 203, 215. t. 4); Sárrétudvari-Hízóföldek 53. és 188. sír (NEPPER 2002, 305, 337, 240. t. 4, 304. t. 3).

⁴¹ Püspökladány-Eperjesvölgy 5., 299. sír (NEPPER 2002, 130, 177, 126. t. 7, 196. t. 11); Tiszavasvári-Aranykerti tábla 5. sír (TÓTH 2014, 137, 94. t. 1).

⁴² Püspökladány-Eperjesvölgy 289. sír (NEPPER 2002, 175, 194. t. 1).

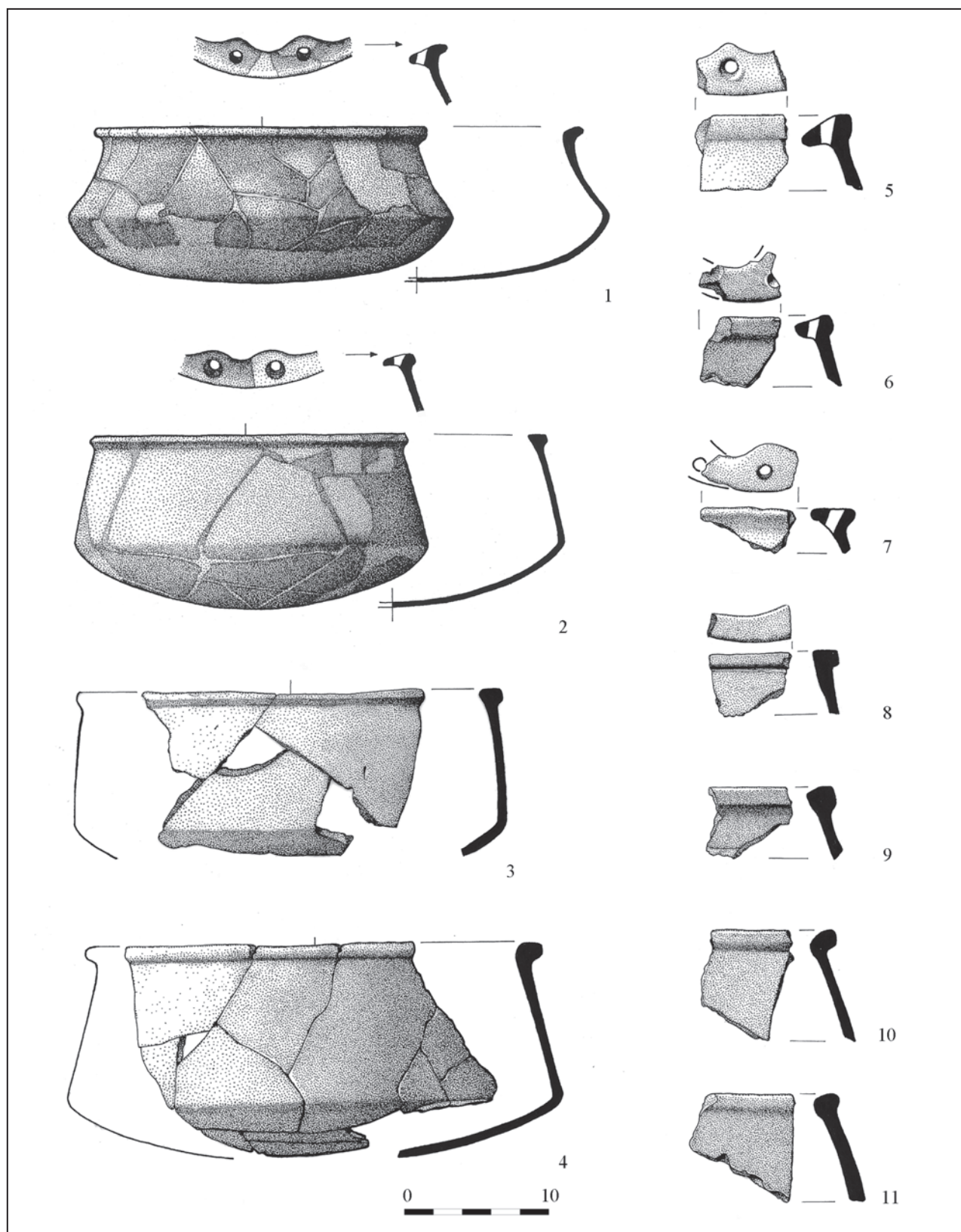
⁴³ Hajdúszoboszló-Árkoshalom 240. sír (NEPPER 2002, 97, 98. t. 7).

⁴⁴ Jobb oldalon: Ibrány-Esbó-halom 193. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 96); Sárrétudvari-Hízóföldek 85. és 143. sír (NEPPER 2002, 311, 326). Bal oldalon: Püspökladány-Eperjesvölgy 459. sír (NEPPER 2002, 194). A koponya alatt: Hajdúszoboszló-Árkoshalom 230. sír (NEPPER 2002, 95); Sárrétudvari-Hízóföldek 177. sír (NEPPER 2002, 334).

⁴⁵ SZŐKE 1962, 79.

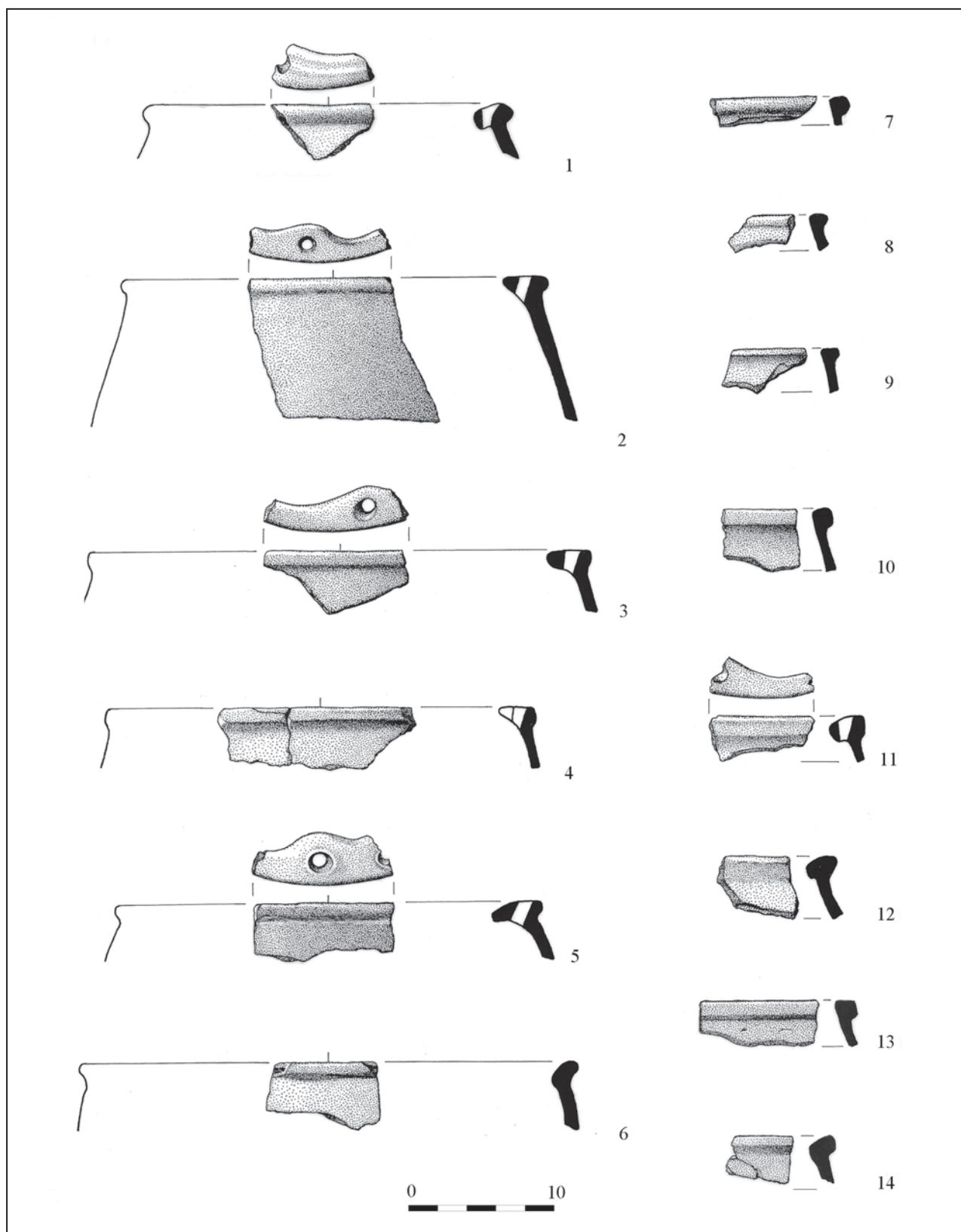
⁴⁶ IERUSALIMSKAJA-BORKOPP 1996, 38–39.

⁴⁷ Nádudvar-Töröklaponyag 13. sír (MESTERHÁZY 1968, 142–143); Sárrétudvari-Hízóföldek 167. sír (NEPPER 2002, 332); Tiszabездéd-Harangláb-dűlő 2. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 213).

9. kép Az Árpád-kori telep kerámiaanyaga. 1: 475. obj.; 2–3: 401. obj.; 4: 435. obj.; 5: 173. obj.; 6: 283. obj.; 7, 11: 264. obj.; 8: 176. obj.; 9: 263. obj.; 10: 234. obj.

Fig. 9. Pottery from the Árpádian Age settlement. 1: Obj. nr. 475; 2–3: Obj. nr. 401; 4: Obj. nr. 435; 5: Obj. nr. 173; 6: Obj. nr. 283; 7, 11: Obj. nr. 264; 8: Obj. nr. 176; 9: Obj. nr. 263; 10: Obj. nr. 234

10. kép Az Árpád-kori telep kerámiaanyaga. 1, 3: 167. obj.; 2, 4, 6: 263. obj.; 5: 288. obj.; 7, 9–12: 475. obj.; 8: 416. obj.; 13: 458. obj.; 14: 115. obj.

Fig. 10. Pottery from the Árpadian Age settlement. 1, 3: Obj. nr. 167; 2, 4, 6: Obj. nr. 263; 5: Obj. nr. 288; 7, 9–12: Obj. nr. 475; 8: Obj. nr. 416; 13: Obj. nr. 458; 14: Obj. nr. 115

A fülesgombok eredete részleteiben nem kutatott. Mivel a lemezgombok a Kaukázustól Alsó-Ausztriáig, Csehországtól Bulgáriáig elterjedtek, a 9–12. század között használatban voltak,⁴⁸ így esetükben feltehetőleg nagy területre kiterjedő, hosszú életű divatjelenségről lehet szó. Az öntött, tömör gombok vélhetően keleti eredetűek, gyakorta megtalálhatók a Kijevi Rusz területén, főként az ún. druzsina sírokban.⁴⁹ A két félből álló öntött típusok széles spektruma azonban a Kelet-Balkánon, elsősorban Bulgáriában tűnik fel, köztük számos rontott öntvény is, ami felveti – legalábbis egyes típusok, pl. a gerezdelt gombok esetében – a balkáni eredet lehetőségét. Erre utalhat a Szávaszentdemeterről/Stremska Mitrovica (Srb) a Magyar Nemzeti Múzeumba került fülesgomb-öntőminta is.⁵⁰

A Kárpát-medence 10–11. századi emléanyagában a balkáni-bizánci eredetű tárgyak zöme az egykori Ajtony „országá”, azaz Dél-Magyarország területén tűnik fel.⁵¹ Az üreges, díszített fülesgombok elterjedésének Tisza menti túlsúlya alapján logikusnak tűnik azt gondolni, hogy ezek is többnyire olyan, olcsó kereskedelmi áruk lehettek, melyek – az előbbiekkal megegyezően – vándorkereskedők révén jutottak ide. Délről az igényes és az olcsóbb, egyszerűbb ötvösmunkák nemcsak a 10., de a 11. században is beáramolhattak,⁵² miközben helyi előállításukra is biztosan történtek kísérletek.

A TEMETŐ HASZNÁLATI IDEJE

A kevés számú melléklet mellett négy temetkezésből ¹⁴C adat is segíti a temető keltezését.⁵³ A kis sírszámú temető használati idejének meghatározását ugyanakkor nagyban nehezíti, hogy a tíz sírből hat melléklet nélküli.

A fennmaradó négy mellékletes sír közül legkorábban a 6. férfisír megására kerülhetett sor. A kétélű kardok – a korabeli idegen és magyar pénzek hiánya alapján – a 10. század második felénél korábban nem tűntek fel a Kárpát-medencei emléanyagban, és eltemetésükkel is biztosan felhagynak a kereszténység megszilárdulása előtt.⁵⁴ Ugyanakkor a sírből származó kisebb, ovális karikaékszer típusának feltűnésével csak a 10–11. század fordulójától számolhatunk.⁵⁵ Ezek alapján a temetés idejét valamikor a 11. század első évtizedeiben valószínűsíthetjük.

A mellékletes sírok között a 4. férfisírt *post quem* keltezi I. (Orseolo) Péter (1038–1041, 1044–1046) dénárja. A körbenyírt, erősen kopott érem alapján azt vélelmezzük, hogy a férfi eltemetésére legkorábban is csak a 11. század második felében kerülhetett sor. Ezt teljes mértékben megerősíti a ¹⁴C mérés eredménye, ami alapján a temetésre 1075 előtt nemigen kerülhetett sor (vö. 5. kép 5).

Az 5. női sír gerezdelt fülesgombjának Kárpát-medencei párhuzamai többségében 11. századra keltezhető síregyüttesekből származnak.⁵⁶ Két gerezdelt fülesgomb éremmel keltezett síregyüttesből való. Püspökladány-Eperjesvölgy 542. sírjában egy Szt. István (1000–1038) dénár

⁴⁸ MESTERHÁZY 2000, 213–214.

⁴⁹ MESTERHÁZY 2000, 211.

⁵⁰ FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, No. 912.

⁵¹ MESTERHÁZY 1990, 8. ábra. A balkáni-bizánci tárgytípusokról részletesen lásd MESTERHÁZY 1990; MESTERHÁZY 1991. Újabban a kéttagú csüngős veretek bulgáriai kapcsolatrendszeréhez szolgáltatott adatokat LANGÓ-TÜRK 2011, a témát átfogóan legutóbb doktori disszertációjában Langó Péter vizsgálta LANGÓ 2012.

⁵² MESTERHÁZY 1991, 160–161.

⁵³ A mérések a Poznani Radiokarbon Laboratóriumban készültek, a nyers adatok OxCal v4.2.3. (BRONIK RAMSEY 2013) programban kerültek kalibrálására. A kalibrálásban Gulyás Sándor (SzTE TTIK Földtani és Őslénytani Tanszék) volt segítségemre, melyért fogadja köszönetem.

⁵⁴ KOVÁCS 1990, 42.

⁵⁵ TETTAMANTI 1971, 219; KOVÁCS 1988, 149.

⁵⁶ Az egyetlen általam ismert, biztosan 10. századra keltezhető gerezdelt fülesgomb Tiszavasvári-Aranykerti tábla 5. sírből kéttagú csüngős veretek, aranyozott ezüst ptykék és lábbeli veretek mellől származik (TÓTH 2014, 137).

töredéke, az 582. sírban pedig körülnyírt Salamon (1063–1074) dénár volt.⁵⁷ A hajdúszoboszló-árkoshalmi 240. sírból pedig S-végű karika került elő, melynek alföldi megjelenése inkább a 11. századra tehető.⁵⁸

A sírból származó palmettás fülesgomb Veliki Preszlavból származó mását csakis stíluskritikai alapon keltezték a 10. századra.⁵⁹ Amennyiben a makói darab esetében is 10. századi készítést valószínűsítjük, akkor a hosszú használattól erősen kopott állapotú fülesgombot családi „örökségként” értelmezhetjük a sírban nyugvó, mindössze 25–30 éves nő ruháján.

Összességében e női sírt a 11. századnál pontosabban keltezni ezek alapján egyelőre nem lehet. Azonban a ¹⁴C mérést is figyelembe véve kiesik a 11. század első két évtizede, 95,4% a valószínűsége, hogy a sír megásására 1020 után került sor (vö. 6. kép 6).

Végül a 2. sírt sem lehet a 10–11. századnál pontosabban datálni csak a rombusz alakú nyílhegye alapján.⁶⁰

A régészeti anyag alapján az Igási járandó e kiemelkedő platójának délkeleti peremén a 11. század elején áshatták meg az első sírt.

A 4. és 5. mellékletet tartalmazó sírok mellett két melléklet nélküliből, az 1. férfisír és a 3. gyermeksír csontanyagából is sor került ¹⁴C mérésre, melyek megegyeznek (vö. 4. kép 2, 7. kép 2). Mivel a két-szigmás értékek több mint másfél száz évet ölelnek át (1016–1155), ezért azon túl, hogy a legvalószínűbb, hogy e sírok megásására a 11. század második évtizede előtt nem kerülhetett sor, többet az eddigiekhez hozzátenni nem tudunk.

A temető használatának felső időhatárát a ¹⁴C adatokkal nem sikerült szűkíteni, ugyanis mind-egyik esetben a két-szigmás felső érték egyöntetűen 1155 lett.

A temető használatát — a régészeti leletek és a szénizotóp adatok együttese alapján — a 11. század 30-as éveitől a század utolsó évtizedeiig tehetjük. Ez viszont elég hosszú időszak ahhoz, hogy a kis sírszámmal való összeegyeztethetőség problémát jelent.

A TEMETŐ JELLEGE

A temető jellegének meghatározására csak több szempont végiggondolása alapján vállalkozhatunk.

A temető teljesen feltárt, mindössze 10 sírba történt temetés. A sírszám alapján vagy nagyon rövid ideig vagy csak igen kis létszámú közösség által használt temetkezőhelyről van szó. A temető használati idejénél már sorra vettük az érveket, melyek alapján a temető használatát néhány évtizedben, egy-két emberöltőben határolhattuk be. Ezt figyelembe véve a kis sírszám mással nem hozható összefüggésbe, mint az ide temetkező közösség kis számával.

A 10 sírban a nemek aránya nagyon egyenetlen: 7 férfi, 2 nő és mindössze egy gyermek. A férfiak ilyen arányú többsége és a gyermekek hiánya alapján e közösség esetében a normális családi élet szinte kizárható. A férfi-többség vagy a férfiak nőtlen voltával vagy a temető hirtelen felhagyásával lenne csupán magyarázható. Az utóbbi a temető használati idejének figyelembe vételével nem valószínű.

A temetkezések rendjének megállapításához a sírok egymáshoz viszonyított helyzete alapján érdemes megvizsgálni, hogy az egymás közelében lévő sírok esetében lehet-e szó családi kötődésről. Ehhez fontos adatként szolgál, hogy a 10 sír közül 6 esetén (3–8. sír) készült DNS vizsgálat is, mely szerint a vizsgált egyének egymással anyagi rokonságban nem álltak.⁶¹

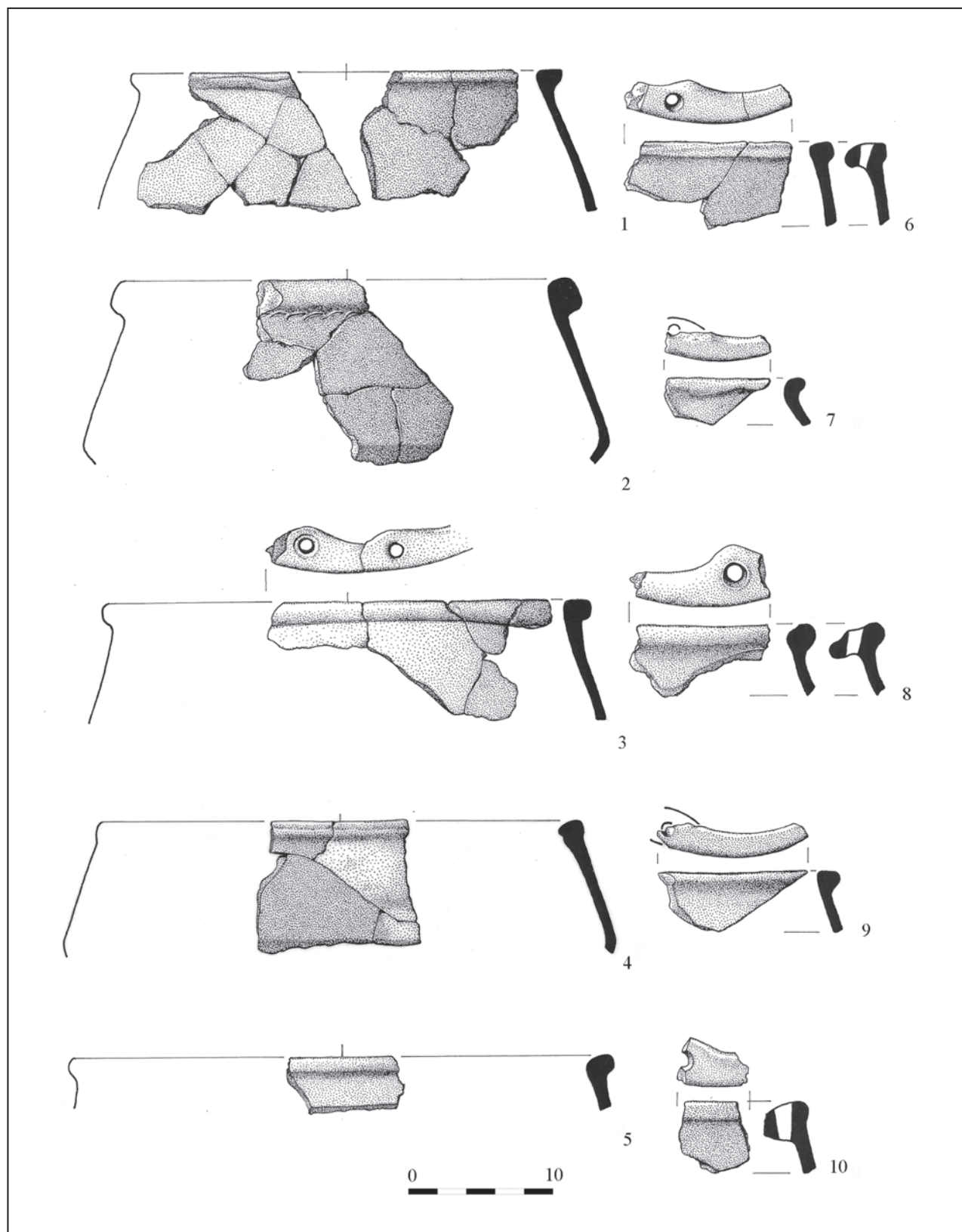
⁵⁷ NEPPER 2002, 203, 207.

⁵⁸ MESTERHÁZY 1975, 104.

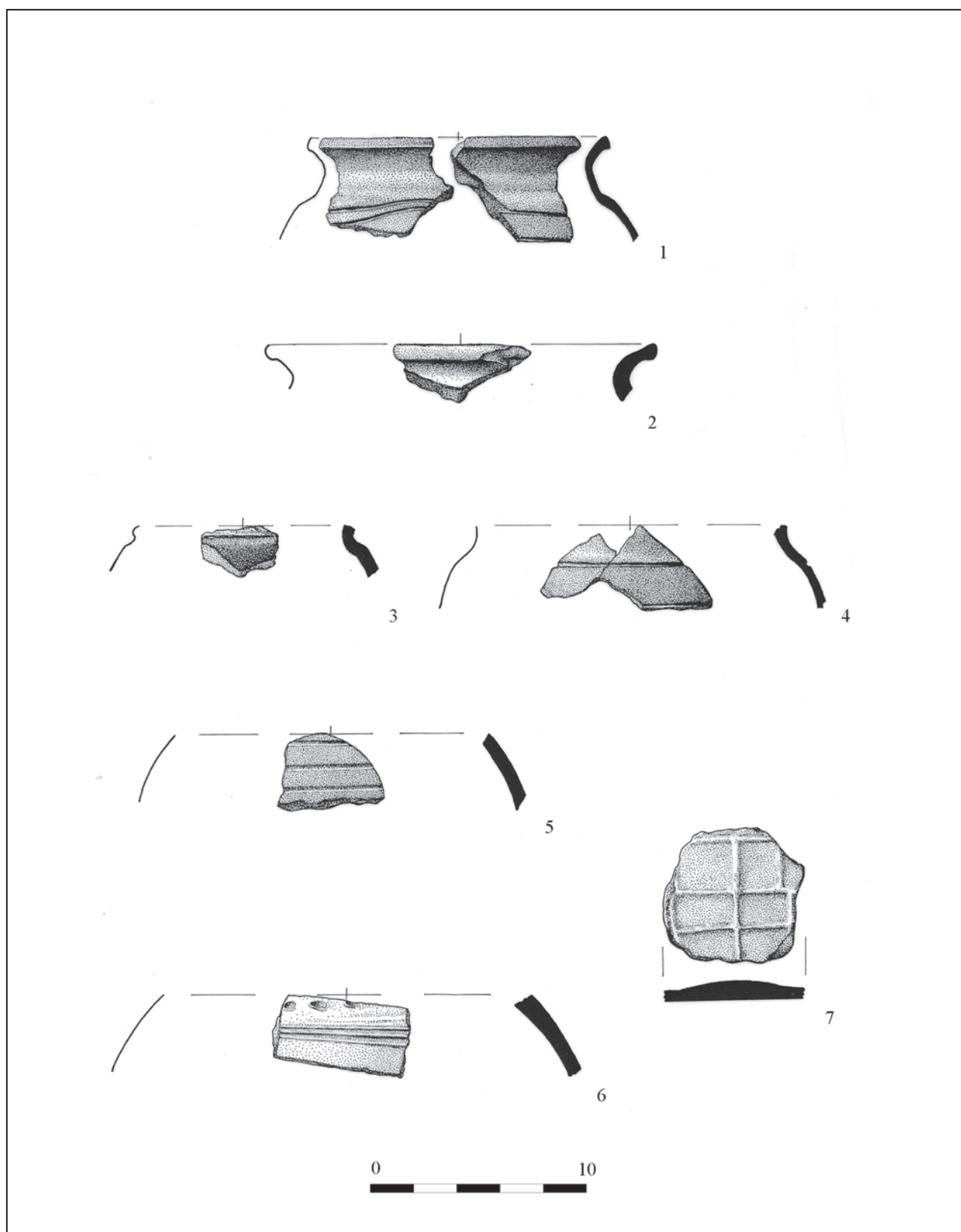
⁵⁹ СТАНИЛОВ 2003, 31.

⁶⁰ KISS 1985, 330–332.

⁶¹ A mtDNS vizsgálatot az MTA BTK Régészeti Intézetének Archaeogenetikai laboratóriuma végezte. Az eredményeit lásd az appendixben (Csősz A.–Mende B. G.: *Archeogenetikai vizsgálatok Makó-Igási járandó I. (M43 25.) lelőhely 11. századi népességén*).

11. kép Az Árpád-kori telep kerámiaanyaga 1–3: 475. obj.; 4, 10: 503. obj.; 5: 254. obj.; 6–9: 458. obj.
 Fig. 11. Pottery from the Árpadian Age settlement. 1–3: Obj. nr. 475; 4, 10: Obj. nr. 503; 5: Obj. nr. 254; 6–9:
 Obj. nr. 458

12. kép Az Árpád-kori telep kerámiaanyaga 1, 4: 173. obj.; 2: 435. obj.; 3: 204. obj; 5: 263. obj.; 6: 167. obj.; 7: 437. obj.
 Fig. 12. Pottery from the Árpadian Age settlement. 1, 4: Obj. nr. 173; 2: Obj. nr. 435; 3: Obj. nr. 204; 5: Obj. nr. 263; 6: Obj. nr. 167; 7: Obj. nr. 437

13. kép 1–8. Az Árpád-kori telep kerámiaanyaga 1: 475. obj.; 2: 310. obj.; 3: 188. obj.; 4–5: 458. obj.; 6: 128. obj.; 7–8: 503. obj.; 9–10: Szórvány érmek a lelőhelyről

Fig. 13. 1–8. Pottery from the Árpádian Age settlement. 1: Obj. nr. 475; 2: Obj. nr. 310; 3: Obj. nr. 188; 4–5: Obj. nr. 458; 6: Obj. nr. 128; 7–8: Obj. nr. 503; 9–10: Stray coins from the site

A nyugati sírsort alkotó három, egymás mellett lévő sírban (2., 7. és 8. sír) férfiak nyugodtak. Életkoruk alapján (35–39, 45–55 és 25–30 év) nem zárható ki köztük a rokoni kapcsolat. A keleti sírsor déli szélén, az egymás közelében fekvő 9. női (30–35 éves) és a 10. férfi (23–39) között hasonló a helyzet. A nemek alapján az egymás közelében lévő, szinte csoportot alkotó 3., 4. és 5. sírokról, mely egy 13–14 éves gyermek, egy 25–30 éves nő és egy 50–59 éves férfi temetkezése, feltételezhetnénk a családi kötődést. Azonban a DNS vizsgálat alapján az 5. sírban fekvő nőnek nem gyereke a 3. sírba eltemetett gyermek.

Az egymás közelében lévő sírokban nyugvók életkora alapján egyik esetben sem zárható ki valamiféle családi kapcsolat, azonban figyelemmel a DNS vizsgálat eredményeire az valószínűnek tűnik, hogy e közösség nem matriális vérségi rendben szerveződött.

A keleti sírsorban kihagyott sírhelyek arra utalhatnak, hogy a temető használati ideje nem tette lehetővé, hogy a családi kapcsolatrendszer a temetkezésekben leképeződjön.

Mindezek alapján az Igási járandóban feltárt temető egy kis létszámú közösség által viszonylag rövid ideig használt temetkezőhely, s e kritériumok alapján a Kovács László által szállási temetőként körülírt típusba sorolható (Kovács 2013: IV típus).⁶²

A Maros-torok vidékének lelőhelyei között Kürti Béla megkülönböztette a 10. században indult és a Szt. István trónra lépése előtt lezáruló temetőket és magányos sírokat, a 10–11. században folyamatosan használt temetőket és a 11. században induló, nagy sírszámúakat.⁶³ Csoportjait kiegészíthetjük a 11. században használt, kis sírszámú szállási temetőkkel, bár ebből jelen ismereteink szerint — az egész Kárpát-medencében — eddig az egyetlen teljesen feltárt a jelen munkában ismertetett temetkezőhely. Ez a temető jól igazolja Kovács László elképzelését, miszerint elsősorban a temetők nagysága, azaz a sírszáma és ez alapján a helyben lakás időszakának hosszúságára való következtetés alapján indokolt a korszak — nem templom körüli — temetőinek típusokba sorolása: léteztek a kis sírszámú, rövid ideig használt szállási temetők és a hosszú használati idejű, nagy vagy nagyobb sírszámú falusi temetők, függetlenül az ott élők életmódjától és/vagy vagyoni, társadalmi helyzetétől.⁶⁴

A Makó határában feltárt 10 sírból álló temetőt ennek megfelelően egy Árpád-kori szállási temetőnek tartjuk, mely néhány emberöltőn át fennmaradt szállás vagy néhány házas szolgatelep (*praedium*) lakosságának temetkezőhelye lehetett. Azt már Kovács László felvetette, hogy a szállási temetőkkel nem csak a 10., hanem a 11. században is lehet számolni.⁶⁵

AZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSRÉSZLET

Makó-Igási járandóban az a szerencsés helyzet állt elő, hogy az Árpád-kori temető mellett egy Árpád-kori településrészlet is feltárássra került. Az objektumok és a leletanyag rövid ismertetése után kerül sor a sírok és a település viszonyának vizsgálatára.

A 16500 m²-es feltáráson mindössze 53 Árpád-kori telepobjektum került elő, melyek lazán szóródtak az egész területen (3. kép 2). Az objektumok döntő többségét 35 gödör tette ki, melyek között szabályos kerek és gondosan kialakított, lekerekített sarkú téglalap alakú vermek voltak.

A lelőhely nyugati végében, a löszplató nyugati lábánál mély fekvésű rész húzódott, ahol egymástól nagy távolságra 8 nagy méretű, kerek, elsősorban állatok itatására szolgáló gödörkutak (kopolya) találtunk.

Az Árpád-kori telepekre jellemző árkok e területen nem voltak jellemzőek, mindössze két hosszabb és két rövid árokszakas húzódott a területen. A két hosszabb árok közül a löszplató nyugati lejtőjén hosszan lefutó vízelvezető lehetett, a löszháton ívelten húzódó inkább kerítő funkciójú volt.

Az objektumok között két szabadtéri tüzelőberendezés került feltárássra. Az egyik egy gondosan kialakított, patkó alakú kemence volt, melyhez hosszúkas tüzelőgödör kapcsolódott (14. kép 3–4). A

⁶² Kovács 2013, 521, 530.

⁶³ Kürti 1994a; Kürti 1994b, 162.

⁶⁴ Kovács 2013, 519, 544.

⁶⁵ Kovács 2013, 545.

kemencét agyagból építették, boltozata az erózió, de főként a talajművelés következtében teljesen elpusztult. A kemence tapasztott alja alatt két bogrács töredékeivel volt lazán kirakva (9. kép 1–2). A másik egy összetett, több részből álló füstölő volt (14. kép 1–2). A komplexum keleti részét egy hosszúságú, ívelt oldalú, egyenetlen aljú munkagödör alkotta, melyből lépcső vezetett egy, az altalajba vájt kemencéhez. Ennek boltozatát is sikerült nagyrészt kibontani. A kemence hátsó végéhez egy rövid, hengeres, kissé rézsútosan haladó kürtővel kapcsolódott egy téglalap alakú, félig földbe mélyített, egyenes aljú, rézsús oldalú füstölőhelyiség. Efölött ácsolt tetőszerkezet volt, melyre az altalajba mélyedt cölöplyukak utaltak.

A löszplató keleti pereménél, az Árpád-kori temetkezések közelében 4 félig földbe mélyített épület került elő (14. kép 5–7), melyek ágasfás-szelemenés tetőszerkezetű veremházak voltak, lemenetes bejáratral, három a fal síkjából kiugró kemencével, egy az aljába mélyedő tüzelőgödörrel.

A feltárás során előkerült leletanyag döntő többsége kerámia, melyek hulladékként kerültek az objektumokba. Kivételként az egyik rövid árokszakaszba szájával lefelé beállított fazék (13. kép 6), valamint a már fentebb hivatkozott, a kemence tapasztása alá rakott két bogrács említhető.

A kerámiaanyagban kizárólag kézikorongolt áru van képviselve, a leggyakoribb típus a bogrács. Köztük a kónikus testű, a magas és az alacsonyabb, meredek illetve enyhe ívben futó oldalú, a mélyebben és a laposabban ívelődő aljú változatok töredékei is előfordulnak, fémüstöt utánzó típusok (9–11. kép). A legtöbb oldaltöredéknél megfigyelhető, hogy a homorú oldalfal kihúzott élben csatlakozik az aljrészhez (9. kép 1–2, 4). Ez, valamint az L és T peremprofilok mellett a keskeny, levágott, vízszintes síkban végződő peremek (10. kép 8–10, 13, 11. kép 1, 3, 9), a belső függesztő fülek erőteljes kitüremkedése (9. kép 1–2, 7, 10. kép 2–3, 5, 11. kép 8), a több peremtöredéken megfigyelhető belső él visszametszése (9. kép 11) olyan jellegzetességek, melyek inkább az Árpád-kor korai szakaszának bográcsait jellemzik.⁶⁶

A bográcsok mellett sokkal kisebb számban találtunk fazékhoz tartozó töredékeket. A peremtöredékek alapján csak 15–22 cm peremátmérőjű főzőfazekak töredékei találhatók a leletek közt (12. kép, 13. kép 1–8), nagyobb hombárszerű tárolóedények nem fordulnak elő. A töredékek alapján a fazekak kihajló peremű, vállába szélesedő típusok.

A fazéktöredékek esetében nem annyira a forma, mint inkább az alkalmazott díszítés nyújthat támpontot a korhatározásban. A korai jellegzetességnek tartott bekarcolt hullámvonal⁶⁷ csak néhány töredéken tűnt fel (12. kép 1). A bekarcolt vonaldíszes töredékek között csak szórványként fordult elő sűrű vonalköteges darab (13. kép 5, 7), inkább a széles közökkel bekarcolt változat a jellemző (12. kép 5), mely díszítésmód a 11. század második felétől terjedt el.⁶⁸ Több válltöredéken körömmel behúzott/becsípített díszítés látható, mely szintén csak ekkortájt jelent meg.⁶⁹

A telepanyagban a kerámiatöredékeken kívül néhány örlőkő töredéken, egy kúpos hálónéhezéken és némi salakon kívül csak állatcsont került elő, melyek közt nagyobb arányban a szarvasmarha csontok voltak képviselve (41,3%), kisebb arányban sertés (17%) és ló (24,7%) csontjai. Ezeken kívül szinte elenyésző volt a juh-, kutya- és házityúkcsontok mennyisége.⁷⁰

Az objektumokból származó anyag alapján a feltárt településrészlet a 11–12. századra tehető. 12. századi az a két pénzérme is, mely a terület humuszolása előtt végzett műszeres leletfelderítés során, szórványként került elő: az egyik II. Béla (1131–1141) ezüst érméje (13. kép 9), a másik pedig III. Béla (1172–1196) kufikus rézpénze (13. kép 10).

Az Árpád-kori településnek csak egy része feltárt, ha a terepbejárás adatokat vesszük alapul, akkor mintegy negyede. Így a település használatának idejéről valós képet nem alkothatunk. Ugyanakkor a szomszédos 23. lelőhely kerámiaanyagával való hasonlóság, és részben kronológiai párhuzamosságuk⁷¹ alapján — Gulyás Gyöngyivel ellentétben — úgy vélem, hogy a két lelőhely ösz-

⁶⁶ TAKÁCS 1993; TAKÁCS 2012.

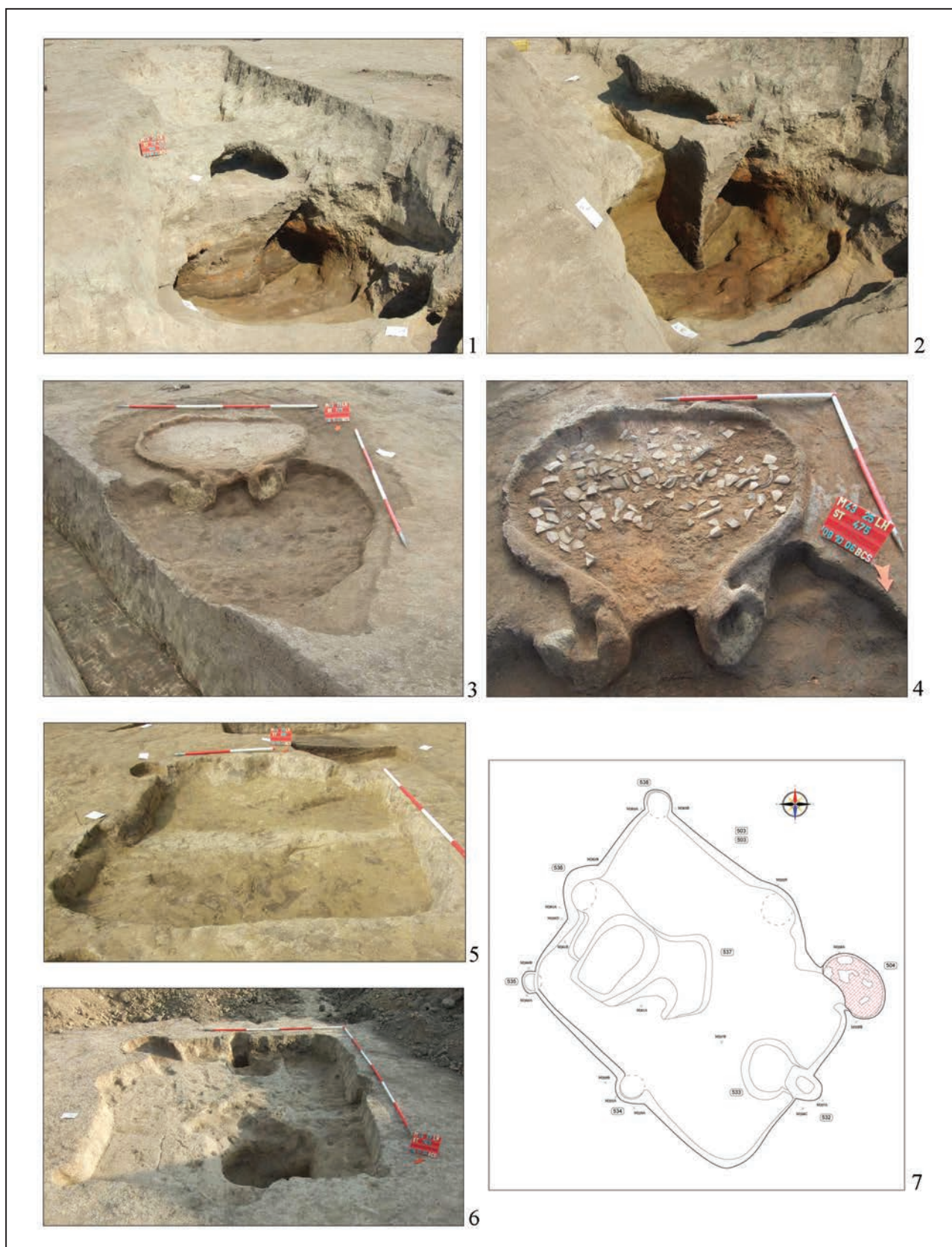
⁶⁷ SZABÓ 1975, 23; MESTERHÁZY 1974, 215–217; TAKÁCS 1993, 456–457; WOLF 2003, 96.

⁶⁸ PARÁDI 1963, 222–223; SZABÓ 1975, 23–24.

⁶⁹ PARÁDI 1959, 25; MESTERHÁZY 1974, 217; MESTERHÁZY 1975, 217.

⁷⁰ A lelőhely állatcsontanyagát Tóth Anikó határozta meg, melyért köszönettel tartozom.

⁷¹ Az M43 23. lelőhelyet Gulyás Gyöngyi a 11–12. századra keltezte, de nem zárta ki azt, hogy esetleg átnyúl-

14. kép Makó-Igási járandó I. lelőhely. 1–2: 104. obj.; 3–4: 475. obj.; 5–7: 503. obj.
 Fig. 14. Makó-Igási járandó I. site. 1–2: Obj. nr. 104; 3–4: Obj. nr. 475; 5–7: Obj. nr. 503

szefügg, s együtt egy igen nagy kiterjedésű, az egykori Jángor-ér partján hosszan elnyúló település össze nem függő felületen feltárt részei.

A TEMETŐ ÉS A TELEPÜLÉS KAPCSOLATA

Az Igási járandóban feltárt 10 sírból álló temető és a környezetében feltárt településrészlet időbeli egybeesése alapján nagy annak a valószínűsége, hogy a településen élők sírjai kerültek napvilágra a Jángor-ér magaspartján.

A korszakban hasonló jelenségre, a település és az ott élők temetőjének közvetlenül egymás mellett való előkerülésére más példát nem ismerek. Azokban az esetekben, ahol a településre és a vélhetően hozzá tartozó temetőre vonatkozóan is van adat, a falun kívül, attól gyakran távolabb, árokkal vagy vízfolyással elválasztva, esetleg a domb másik oldalán húzódik a temető.⁷²

Említésre érdemes, hogy a jelen munkában tárgyalt lelőhelytől északra mintegy 3,5 km-re, egy másik, szintén az M43 autópályát és a Makót elkerülő út építéséhez kapcsolódó megelőző feltárások során, Makó, Beke-tanya lelőhelyen egy laza szerkezetű, tanyasias jellegű településrészletet tártunk fel, ahol a településobjektumok között egy *adultus* korú nő É–D tájolású sírja is napvilágra került.⁷³ A temetkezés a belőle származó S-végű karikaékszer alapján a 10–11. századra datált településrészlettel ugyancsak egykorú.

Az Igási járandóban az Árpád-kori településből ahhoz csak kis szelet lett feltárva, hogy a használatának a kezdetét és a végét biztosan megállapíthassuk. Arra sem tudunk a rendelkezésünkre álló adatok alapján választ adni, hogy miért hagytak fel a temető használatával, s valahol a közelben nyitottak e újabb temetőt. Csak feltételezzük, hogy a 11. században itt egy kisebb közösség által lakott szállás vagy tanyaszerű település lehetett. A kis létszámú közösség halottait szállásuk közvetlen szomszédságában, a környezetük legmagasabb, ugyanakkor vízparti pontján létesített temetkezőhelyre temette. A 11. század vége felé felhagyták e temetőt. A település nagy felszíni kiterjedése alapján valószínűbbnek látszik, hogy a település azonban tovább élt, sőt növekedett és a falumag faluvá terebélyesedett.

ÖSSZEFOGLALÁS

Makó határában egy 10 sírból álló szállási temető került feltárássra, melybe a 11. század 30-as éveitől legfeljebb a század végéig temetkeztek. Ez csupán egy néhány emberöltőn át fennmaradt szálláson vagy néhány házas szolgatelepen (*praedium*)⁷⁴ élők temetkezőhelye lehetett. A temetőt felhagyták. Erre utalnak a keleti sírsorban a további temetkezések számára kihagyott helyek. A felhagyás okát nem ismerjük, de a legvalószínűbb, hogy csak ebbe a temetőbe nem temettek többet, a település tovább élt, sőt a falumag faluvá nőtt. A megnövekedett lakosság számára pedig máshol nyitottak új temetőt.

hat még a 13. századra is (GULYÁS 2012, 61).

⁷² TETTAMANTI 1975, 89.

⁷³ BALOGH–PALUCH 2009, 60. kép. Makó, Beke-tanya (M43 20. lh). A lelőhelyről rövid jelentés BALOGH–PALUCH 2009. A lelőhely Árpád-kori anyagának feldolgozását és közlését Varga Sándor készítette el (VARGA 2014).

⁷⁴ BLAZOVICH 1994, 615–616.

IRODALOM

- BAKAY 1965 BAKAY K.: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. Dunántúli Dolgozatok 1. Pécs 1965.
- BAKAY 1967 BAKAY, K.: Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Angaben zur Organisierung des fürstlichen Heeres. Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae 19 (1967) 105–173.
- BALOGH 2009a BALOGH Cs.: Telepek és temetők Makó, Igási járandó I. lelőhelyen. In: Balogh Cs. (szerk.): Nyomvonalba zárva. Régészeti kutatások az M43-as autópályán és a Makót elkerülő út nyomvonalán. Szeged 2009, 30–33.
- BALOGH 2009b BALOGH Cs.: Makó, Igási járandó I. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2008 – Archaeological Investigations in Hungary 2008. Budapest 2009, 223.
- BALOGH–PALUCH 2009 BALOGH Cs.–PALUCH T.: Késő szarmata és Árpád-kori településrészlet Makó, Beke-tanyánál. In: Balogh Cs. (szerk.): Nyomvonalba zárva. Régészeti kutatások az M43-as autópályán és a Makót elkerülő út nyomvonalán. Szeged 2009, 26–27.
- BÁRDOS 1978 BÁRDOS E.: Középkori templom és temető Kaposvár határában. Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról (A mediaeval Church and a Cemetery on the confines of Kaposvár). Somogy Megyei Múzeumok Közleményei 3 (1978) 187–234.
- BENDE–LŐRINCZY 1997 BENDE L.–LŐRINCZY G.: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető (Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve - Studia Archaeologica 3 (1997) 201–285.
- BLAZOVICH 1994 BLAZOVICH L.: Szállás. In: Korai Magyar Történeti lexikon 1994, 615–616.
- FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962 FEHÉR G.–ÉRY K.–KRALOVÁNSZKY A.: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Szerk.: Szőke B. Régészeti Tanulmányok 2. Budapest 1962.
- FETTICH 1937 FETTICH N.: A honfoglaló magyarság fémművészete – Die Kunst der landnehmenden Ungarn. Archaeologia Hungarica 21. Budapest 1937.
- GÁLL 2012 GÁLL E.: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői (10th and 11th Century Burial Sites, Stray Finds and Treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat). Vols. I–II. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szeged 2012.
- GALLINA–VARGA 2014 GALLINA Zs.–VARGA S.: 10–11. századi köznépi temető Homokmégy-Székesen (Das Gräberfeld des Gemeinen Volkes aus dem 10.–11. Jahrhundert von Homokmégy-Székes). In: Révész L.–Wolf M. (szerk.): A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről. Budapest 2014, 127–142.
- GULYÁS 2012 GULYÁS Gy.: Árpád-kori településrészlet Makó, Igási út lelőhelyen (M43-as autópályán 23. lelőhely) (Portion of an Árpád-era settlement in Igási street site, Makó [Motorway M43, site 23]). A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 36 (2012) 16–86.
- GULYÁS–PALUCH 2009 GULYÁS Gy.–PALUCH T.: Kora rézkori, késő bronzkori és Árpád-kori objektumok Makó, Igási út lelőhelyen. In: Balogh Cs. (szerk.): Nyomvonalba zárva. Szeged 2009, 28–29.
- HAMPEL 1905 HAMPEL, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III. Braunschweig 1905.
- IERUSALIMSKAJA–BORKOPP 1996 IERUSALIMSKAJA, A. A.–BORKOPP, B.: Von China nach Byzanz. Frühmittelalterliche Seiden aus der Staatlichen Ermitage Sankt Petersburg.

- München 1996.
- IONIȚĂ 2010 IONIȚĂ, A.: Grupuri de colonizări reflectate arheologic în Transilvania secolului al XII-lea (Archaeological in the 12th Century Transylvania). In: Măgureanu, A. –Gáll, E. (ed.): Între stepă și Imperiu – Zwischen der Steppe und dem reich – Between the Steppe and the Empire. București 2010, 389–400.
- ISTVÁNOVITS 2003 ISTVÁNOVITS E.: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2 – Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
- KISS 1985 KISS, A.: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Friesinger, H.–Falko, D. (Hrsg.): Bayern und ihre Nachbarn 2. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 9. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Wien 1985, 217–389.
- KOVÁCS 1988 KOVÁCS L.: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temető-maradványok (Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár (Kom. Szabolcs-Szatmár). Communicationes Archaeologicae Hungariae 1988, 125–158.
- KOVÁCS 1990 KOVÁCS L.: Szablya–kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok kérdéséhez (Säbel–Schwert Waffenwechsel. Zur Datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10.–11. Jahrhundert). Archaeologiai Értesítő 117 (1990) 39–49.
- KOVÁCS 1995 KOVÁCS L.: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből (Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens im 2. Hälfte des 10. Jhs.) Communicationes Archaeologicae Hungariae 1994–1995 (1995) 153–189.
- KOVÁCS 2013 KOVÁCS L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői kitekintéssel az előzményekre. Vázlat (Die Landnahmenzeitlichen und früharpaden-zeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hilibij auf die Vorgeschichte. Ein Abriss). In: Révész L.–Wolf M. (szerk.): A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről. Szeged 2013, 511–604.
- KÜRTI 1980 KÜRTI B.: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyón (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79-1 (1980) 323–347.
- KÜRTI 1994a KÜRTI B.: Régészeti adatok a Maros-torok vidékének 10–11. századi történetéhez (Archäologische Angaben zur Geschichte der Umgebung der Marosmündung in den 10.–11.-ten Jahrhunderten). In: Lőrinczy G. (szerk.): A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged 1994, 369–387.
- KÜRTI 1994b KÜRTI B.: Honfoglalók a Maros-torok táján. In: Kovács L.–Györffy Gy. (szerk.): Honfoglalás és régészet. Budapest 1994, 161–170.
- LANGÓ–TÜRK 2011 LANGÓ P.–TÜRK A.: Régészeti adatok a Kárpát-medence 10–11. századi hagyatékának bulgáriai kapcsolattrendszeréhez I. A csüngős veretek (Archäologische Anmerkungen zum bulgarischen Beziehungsgeflecht des Nachlasses des 10.–11. Jh. im Karpatenbecken I. Beschläge mit Anhängsel). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica 12 (2011) 517–528.
- LÁSZLÓ 1944 LÁSZLÓ Gy.: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944.
- MELIS 1997 Í. MELIS K.: Árpád-kori temetők a pesti határban (11–13. század) (Cimetière de l'époque Arpadienne [11–13e siècles] sur la périphérie

- de Pest). Budapest Régiségei 31 (1997) 41–78.
- MESTERHÁZY 1968 MESTERHÁZY K: Adatok a honfoglalás kori magyar köznépi család szerkezetéhez (Some facts on the structure of Hungarian commonalty joint families at the time of the conquest). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1966–67 (1968) 131–175.
- MESTERHÁZY 1974 MESTERHÁZY K: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez II. (Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Hajdú-Bihar in den 9–13. Jahrhunderten II.) A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1974 (1975) 211–263.
- MESTERHÁZY 1975 MESTERHÁZY K: Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai (Östliche Beziehungen der ungarischen landnahmezeitlichen Keramik). Folia Archaeologica 26 (1975) 99–116.
- MESTERHÁZY 1990 MESTERHÁZY K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Geäberfeldern des 10–11. Jh. I). Folia Archaeologica 41 (1990) 87–115.
- MESTERHÁZY 1991 MESTERHÁZY K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh. II). Folia Archaeologica 42 (1991) 145–177.
- MESTERHÁZY 2000 MESTERHÁZY K.: Nagymorva díszgombok honfoglalás kori sírokból. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2000, 211–227.
- MOLNÁR 2005 MOLNÁR E.: Esztergom-Zsidód templom körüli temetője (The Esztergom-Zsidód churchyard). In: Ritoók Á.–Simonyi E. (szerk.): „...a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori templom körüli temetők kutatása. Opuscula Hungarica VI. Budapest 2005, 109–114
- NEPPER 2002 NEPPER I.: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Budapest–Debrecen 2002.
- PAP 2001 PAP I. K.: X–XI. századi temető- és Árpád-kori településrészlet Vámosgyörk-MHAT telep lelőhelyen (Friedhofsdetail aus dem X–XI. Jh. und Siedlungsdetail aus der Arpaden-Zeit am Fundort Vámosgyörk-MHAT). In: Horváth L. (szerk.): Mátrai tanulmányok. Gyöngyös 2001, 31–61.
- PARÁDI 1959 PARÁDI N.: Technikai vizsgálatok népvándorláskori és Árpád-kori edényeken. Régészeti Füzetek Ser. II. No. 12. Budapest 1959.
- PARÁDI 1963 PARÁDI N.: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (Münzfunde Gefässe in Ungarn [11–17. Jh]). Archaeologiai Értesítő 90 (1963) 205–252.
- RÉVÉSZ 1996 RÉVÉSZ L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.
- SEBESTYÉN 1932 Cs. SEBESTYÉN Gy.: „A sagittis Hungarorum...” A magyarok íjja és nyila. (Bogen und Pfeil der alten Ungarn). Dolgozatok 8 (1932) 167–255.
- SÓSKUTI 2009 SÓSKUTI K.: M43 24. lh.: Árpád-kori településrészlet Makó, Igási út II. lelőhelyen. In: Balogh Cs. (szerk.): Nyomvonalba zárva. Régészeti kutatások az M43-as autópályán és a Makót elkerülő út nyomvonalán. Szeged 2009, 44.
- SZABÓ 1975 SZABÓ J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai. Az Egri Múzeum Évkönyve 14 (1976) 17–79.

- SZŐKE 1962 SZŐKE B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok 1. Budapest 1962.
- SZŐKE-VÁNDOR 1987 SZŐKE B. M.–VÁNDOR L.: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló). Fontes Archaeologici Hungariae 1987.
- TAKÁCS 1993 TAKÁCS M.: A kisalföldi, Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére). Herman Ottó Múzeum Évkönyve 30–31/2 (1993) 447–479.
- TAKÁCS 2012 TAKÁCS M.: A korongolt, korai Árpád-kori cserépbográcsok formai sajátosságairól (About the formal characteristics of the Árpadian Age wheel-thrown clay cauldrons). In: Petkes Zs. (szerk.): Hadak útján. Népvándorlaskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom 2010. október 28–30. Budapest 2012, 229–269.
- TETTAMANTI 1971 TETTAMANTI S.: A Zalavár-községi I. számú XI. századi temető (Das Gräberfeld Nr. I. Zalavár-Község [11. lh.]). Archaeologiai Értesítő 98 (1971) 216–244.
- TETTAMANTI 1975 TETTAMANTI S.: Temetkezési szokások a X–XI. századi Kárpát-medencében (Begräbnissitten im 10–11. Jh. im Karpatenbecken). Studia Comitatus 3 (1975) 79–123.
- TÓTH 2014 TÓTH A.: A Nyíri Mezőség a 10–11. században. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 7. Szeged 2014.
- VARGA 2014 VARGA S.: Árpád-kori telepjelenségek az M43 autópálya 20. lelőhelyén (Settlement Features from the Árpád Period Excavated in M43 Site Nr. 20). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Új folyam 1 (2014) 253–276.
- WOLF 2003 WOLF M.: Adatok a 10. századi edényművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 42 (2003) 85–107.
- Григоров 2007 В. Григоров: Метални накити от средновековна България (VII–XI. в.) (Metal jewellery from medieval Bulgaria [7th–11th c.]). Национален археологически институт с музей на Българката академия на науките. Дисертации 1. София 2007.
- Дончева-Петкова 2005 Л. Дончева-Петкова: Одърци. Некрополи от XI. век. Том 2. София 2005.
- Станилов 2003 Ст. Станилов: Половин звънец. Принос към проучването на старобългарските звънящи амулети от VII–XI. в. (Half bell: Contribution to the research on ancient Bulgarian ringing amulets of 7th–8th century). В: Българските земи през седновековието VII–XVIII. в. Историко-археологически проучвания. Международна научна конференция в чест на 70 годишнината на проф. Александър Кузев, Варна 12–14 септември 2002. – The Bulgarian lands in the Middle Ages 7th–18th centuries. International conference a tribute to the 70th anniversary of Prof. Alexander Kuzev. Varna, September 12th–14th, 2002. Acta Musei Varnaensis III-2 (2003) 29–40.

CAMPSITE BURIAL GROUND FROM THE EARLY ÁRPÁDIAN AGE AT MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓ

Summary

In 2008 was excavated a little cemetery consisting of ten graves. On the basis of the archaeological finds (a double-edged iron sword, tabbed buttons, (Orseolo) Péter I. (1038–1041, 1044–1046) denarius) and ¹⁴C measurements the cemetery seems to have been used from the 1030's until the end of the century. The small number of the graves indicates that the community using the cemetery was also small. The DNA tests show that the community was certainly not organized on the basis of matriarchal kinship relations. The sex ratio of the graves is very uneven: 7 men, 2 women and only one child. On the basis of this kind of majority of the men and the absence of children it may almost be excluded that this community had a normal family life. The outnumber of the men may be explained only by unmarried status of the men or a sudden abandonment of the cemetery.

The cemetery of 10 graves was a burial ground from the Early Árpadian Age associated with an intermittenly occupied campsite. It was probably a burial place of the population of an accommodation surviving several generations or of some married slave colony (*praedium*).

Next to the cemetery, a settlement from the Árpadian Age has also been explored, which is partly as old as the graves and can be dated to the 11th–12th centuries. It is likely that the first inhabitants of this settlement were buried in the immediate vicinity of their accommodation. The settlement, which consisted of only a few houses at the beginning, gradually increased and grown in size as a village. Therefore, at the end of the 11th century, the inhabitants abandoned the small cemetery and elsewhere, but probably near the settlement opened a new one.

Balogh Csilla
İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
34080 Fatih-İstanbul, Horhor Cad. Kavalalı Sok. 5/4.
csillabal@gmail.com

APPENDIX

ARCHAEOGENETIKAI VIZSGÁLATOK MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓI. (M43 25.)
LELŐHELY 11. SZÁZADI NÉPESSÉGÉN

CSŐSZ ARANKA–MENDE BALÁZS GUSZTÁV

Az alábbiakban a szegedi Móra Ferenc Múzeum és az MTA-BTK Régészeti Intézet kutatási szerződésének keretében 2010-ben vizsgált 11. századi temetkezések archaeogenetikai elemzésének eredményeit közöljük.¹

MINTAVÉTEL

A mintavétel minden esetben a *femur proximális* végéből történt, a csontokból laboratóriumi körülmények között mintegy 25×15 mm nagyságú részt távolítottunk el. A darabokat őrlős malom segítségével porítottuk és tettük felhasználhatóvá a további eljárások számára. Irodalmi adatok alapján feltételeztük, hogy az intakt fogak DNS-megtartó képessége jobb, mint az ugyanahhoz a vázhoz tartozó csontoké. Ezért, amely váznál lehetőségünk volt rá, fogakat is gyűjtöttünk, azonban a csontállomány jó DNS-megtartásának köszönhetően a fogakból történő mintavétel nem vált szükségessé.

EREDMÉNYEK

A vizsgálatba vont minták mindegyikén el tudtuk végezni a haplokategorizálást, mely folyamat eredménye, az adott minta mtDNS genotípusának (haplotípusának) megállapítása, illetve a mutációs pozíciói alapján a haplocsoportba sorolás. A haplocsoportokat definiáló mutációk hosszú idővel ezelőtt, a filogenézis során csak egyszer alakultak ki, és többségükben jellegzetes földrajzi eloszlást mutatnak. Ha ugyanabba a haplocsoportba tartozó két minta mutációs mintázata akár egyetlen pozícióban is eltér, akkor azok az adott haplocsoporton belül különböző haplotípust képviselnek. Az adott haplocsoporton belül azok a szekvenciák megegyező haplotípusúak, amelyek ugyanazokat a mutációkat hordozzák. Ezeknél az azonosságoknál merülhet fel a közvetlen rokoni kapcsolat lehetősége is (anya–gyermek, egy anyától származó testvérek). Az azonos haplocsoport (nyaláb, klád, klaszter) esetében az anyai ági összefüggés szélesebb horizontú, vagyis az azonos csoportokba tartozó minták „rokonsága” térben és időben is távolabbra vezet.

A megvizsgált minták közel azonos számban hordoztak – kialakulásuk tekintetében – európai és ázsiai földrajzi elterjedést mutató haplocsoportokat. Európai klasztereket képviselnek a 3. (258. obnr), 4. (259. obnr) és 8. (512. obnr) sírokból vett minták. Ázsiai kládokat mutatnak az 5. (260. obnr), a 6. (298. obnr) és a 7. (509. obnr) sírok mintái (1. táblázat). Közülük különösen érdekes a 7. sírból származó egyén, kinek párhuzamát mindössze egy esetben találtuk meg a mai magyar nyelvű populációkból származó 805 minta között, és az egyezés ebben az esetben is csupán haplocsoport szintű.

A megvizsgált 6 személy mindegyike más mitokondriális haplotípust hordoz, és a 3. (258. obnr) és a 4. (259. obnr) síroktól eltekintve még haplocsoport szintű egyezéseket sem találunk. Ezen eredmény alapján elmondható, hogy a vizsgálatra kijelölt személyek maternális vonalú genetikai háttere nagyon különböző, nem álltak anyai ági rokonságban egymással.

¹ A szerzők ezúton mondanak köszönetet Lőrinczy Gábornak a mintavételek terén, valamint Langó Péternek pedig a régészeti referenciák összegyűjtésében nyújtott segítségével.

1. táblázat A Makó-Igási járandó I. (M43/25) lelőhely temetkezéseinek mtDNS-vizsgálati eredményei. A * a besorolás a HVSI szakasz mintázata, valamint a HVSII és a kódoló régió SNP pozíciói alapján történt
 Table 1. The mtDNA test results of the burials from the archaeological site of Makó-Igási járandó I. (M43/25). The classification with asterisk (i.e. *) was made according to the HVSI-section patterns and the SNP-position of the coding region.

objektumszám	mintaszám	haplocsoport*	haplocsoport kialakulása, földrajzi elterjedése
258.	471B	T2	Európa
259.	472B	U	Európa
260.	473B	C4	Ázsia
298/400/1.	474B	A	Ázsia
509.	476B	G	Ázsia
512.	477B	U5a1	Európa

IRODALOM

- ANDREWS et al. 1999 ANDREWS, R.–KUBACKA, I.–CHINNERY, P.–LIGHTOWLERS, R.–TURNBULL, D.–HOWELL, N.: Reanalysis and revision of the Cambridge reference sequence for human mitochondrial DNA. *Nature Genetics* 23 (1999) 147.
- BEHAR et al. 2006 BEHAR, D. M.–METSALU, E. –KIVISILD, T. –ACHILLI, A.–HADID, Y.: The matrilineal ancestry of Ashkenazi Jewry: Portrait of a recent founder event. *American Journal of Human Genetics* 78 (2006) 487–497.
- GILES et al. 1980 GILES, R.–BLANC, H.–CANN, H.–WALLACE, D.: Maternal inheritance of human mitochondrial DNA. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 77 (1980) 6715–6719.
- KIVISILD et al. 2000 KIVISILD, T.–VILLEMS, R.–JORDE, L. B.–BAMSHAD, M.–KUMAR, S.–HEDRICK, P. –DOWLING, T.–STONEKING, M.–PARSONS, T. J.–IRWIN, J. A.: Questioning evidence for recombination in human mitochondrial DNA. *Science* 288 (2000) 1931a.
- KIVISILD et al. 2006 KIVISILD, T.–SHEN, P.–WALL, D. P.–DO, B.–SUNG, R.–DAVIS, K.–PAS-SARINO, G.–UNDERHILL, P. A.–SCHARFE, C.–TORRONI, A.–SCOZZARI, R.–MODIANO, D.–COPPA, A.–de KNIJFF, P.–FELDMAN, M.–CAVALLI-SFORZA, L. L. –OEFNER, P. J.: The role of selection in the evolution of human mitochondrial genomes. *Genetics* 172 (2006) 373–387.
- PARSONS–WEEDN 1997 PARSONS, T.–WEEDN, V.: Preservation and Recovery of DNA in Postmortem Specimens and Trace Samples. In: Haglund, W. D. – Sorg, M. H. (eds.): *Forensic Taphonomy. The Postmortem Fate of Human Remains*. New York–London–Tokyo 1997.
- RICHARDS–MACAULAY 2001 RICHARDS, M.–MACAULAY, V.: The mitochondrial gene tree comes of age. *American Journal of Human Genetics* 68 (2001) 1475–1484.
- TÖMÖRY et al. 2007 TÖMÖRY, G.–CSÁNYI, B.–BOGÁCSI-SZABÓ, E.–KALMÁR, T.–CZIBULA, A.–CSÓSZ, A.–PRISKIN, K.–MENDE, B. G.–LANGÓ, P.–DOWNES, C.–RASKÓ, I.: Comparison of maternal lineage and biogeographic analyses of ancient and modern Hungarian populations. *American Journal of Physical Anthropology* 134 (2007) 354–368.

ARCHAEOGENETIC STUDY OF THE ELEVENTH-CENTURY POPULATION OF THE MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓ (M43/25) SITE

Summary

The goal of our study was the examination of the genetic make-up of the maternal line of a small Árpadian Age burial ground investigated at Makó-Igási járandó through the analysis of mitochondrial DNA HVSI sequences. We successfully extracted and amplified genomic DNA from six burials. The data thus gained indicated a heterogeneous population with haplotypes of European and Asian origin. The mtDNA genotype from Grave 7 represented Cluster G, which is not present in the current Hungarian population.

Csősz Aranka
MTA BTK Régészeti Intézet
1014 Budapest, Úri u. 49.
csosz.aranka@btk.mta.hu

Mende Balázs Gusztáv
MTA BTK Régészeti Intézet
1014 Budapest, Úri u. 49.
mende.balazs@btk.mta.hu

APPENDIX

A MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓ I. (M43 25.) LELŐHELY KORA ÁRPÁD-KORI CSONTVÁZAINAK VIZSGÁLATA

MARCSIK ANTÓNIA

A 10–11. század népességének embertani arculatával, a magyar etnogenezis kérdésével sokan foglalkoztak. Több, kisebb jellegű széria feldolgozása történt meg, illetve nagyobb összefoglaló munkák születtek. A teljességre való törekvés igénye nélkül néhány összefoglaló munka eredményét említjük meg. Lipták Pál szerint a magyar néppé válás legalább három szálból tevődik össze (ugor magyarok, török magyarok és a harmadik szál a Kárpát-medence autochton és sztyeppei eredetű népessége). A Kárpát-medencében a magyar etnogenezis lényegében a hun és a preavar korszakkal kezdődött, hosszabb ideig tartott az avar uralom alatt. Ez utóbbi népesség nagy hatással volt a 10–11. századi magyar népesség embertani arculatára.¹ Az avar kori népesség 10. századi továbbélését több kutatói vizsgálta.² Lipták Pál az etnogenezis kutatásán kívül a taxonómiai összetételt is tanulmányozta, miszerint a típusösszetételt főleg europid komponensek adják (95%), míg a mongolid, europo-mongolid típus kisebb százalékban játszik szerepet (5%).³ Az europo-mongolid csoporton belül az urali, turanid típus a jelentős, az europidokon belül pedig a pamiri.⁴

Éry Kinga a honfoglalók első három nemzedékét 71 lelőhelyről, 353 koponya metrikus adatainak felhasználásával ismertette.⁵ A méretek tanúsága szerint a honfoglalók egymástól távol álló csoportjai a Kárpát-medence különböző tájait szállták meg. A szerző öt csoportot állított fel,⁶ ezek közül az általa elnevezett egyik csoport a „D”, ami a Körös–Maros közötti területre vonatkozik. E régió egyéneinek a metrikus adatok alapján történő hovatartozása a leletek kisebb száma miatt egyelőre

¹ LIPTÁK 1980.

² ÉRY 1994; SZATHMÁRY et al. 2008.

³ LIPTÁK 1983. Taxonómiai analízise együttesen a 10–13. századra vonatkozik.

⁴ LIPTÁK 1957.

⁵ ÉRY 1994.

⁶ A: Duna–Tisza köze, B: Felső-Tisza-vidék, C: Dunántúl északi és keleti sávja, D: Tisza–Körös–Maros köze, E: Vág és Nyitra térsége.

1. táblázat. Metrikus értékek (koponya)

Table 1. Metric data (skulls)

méretszám (MARTIN–SALLER 1957)	1. sír férfi	2. sír nő	4. sír férfi	5. sír nő	7. sír férfi	8. sír férfi
1	175			165	180	
5	109			93	102	
8	142	150	142	144	140	
9	95		100	92	104	97
17	137	135	130	121	145	130
40			95	111	92	90
45			144		140	143
46				90	104	106
47				115	121	129
48				70	73	79
51			40	40	38	38
52			34	34	35	34
54				22	24	26
55				52	50	55
62				45	45	47
63				35	42	42
65	123	130	132	107	128	129
66	95	99	121	93	109	99
69	34	36	34	33	34	37
70	60	60	69	56	65	67
71	34	35	39	30	31	31

nem világos. Jelentős az „A” csoport az europa-mongolidok részesedésével, a Felső-Tisza-vidék és a Kisalföld típusösszetételével együttesen részarányuk 40%-ra becsülhető.

A következőkben egy kisszámú embertani széria ismertetésével adatokat kívánunk szolgáltatni a Dél-Alföld, Szeged és a Maros folyó környéki területek 10–11. századi népességének embertani arculatához.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A feltárt területről a 11. századból 10 egyén csontvázmaradványa került napvilágra, amelyek viszonylag jó és közepes megtartásúak. Vizsgálatuk a klasszikus (metrikus-morfológiai) módszerekkel történt. Az elhalálozási életkoron,⁷ az életkorcsoportok és a nemek meghatározásán, a metrikus, morfológiai jellegek felvételén és azok értékelésén kívül⁸ a termet becslését,⁹ az anatómiai variá-

⁷ ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.

⁸ MARTIN–SALLER 1957.

⁹ SJØVOLD 1990.

ciókat is vizsgáltuk,¹⁰ meghatároztuk a taxonómiai¹¹ és a patológiás jellegeket¹² is. Az elhalálozási életkor és a nemek meghatározásánál a legtöbb esetben a csontváz általános állapota szerint döntöttünk.

A mindösszesen 10 csontvázból álló széria – a 3. sír (258. obnr), mely egy *infans* II. életkorú, 13–14 éves gyermek volt – a felnőtt korcsoportot reprezentálja. A nemi megoszlás szerint a férfiak száma 7, a nőké 2. A felnőtt koponyák metrikus értékeiket az 1. táblázat mutatja. A 7 koponyából csak 4 volt alkalmas az általánosan használt 21 méret közül több felvételére, míg 3 koponya esetében a töredékes megtartás miatt a felvehető jellegek száma kevesebb volt. A hosszúcsontok adatait és a termet értékeit a 2. táblázat mutatja (7 férfi és 2 nő), azonban a 9. és az 10. termete erősen megbecsült érték.¹³

Az abszolút értékekből számított indexek változók, csupán tájékoztató jellegűek. Az 1. és 7. férfi sírok és az 5. női sír agykoponyái rövidek, igen rövidek, közepesek (*brachykran*, *hyperbrachykran*, *mesokran*), magasságuk közepes–nagy (*orthokran*–*hypsikran*), homlok régiójuk legkisebb mérete változó: keskeny–széles (*stenometop*–*metriometop*–*eurymetop*). A 7. és 8. férfi, és az 5. nő arckoponyája közepesen hosszú (*mesoprosop*–*leptoprosop*, *mesen*–*lepten*), szemüregük nagy (*hypsikonch*), az orr–régió közepes–keskeny (*mesorrhin*–*leptorrhin*). A termetérték változó, a férfiaknál 164–176 cm, a nőknél 153–165 cm közötti.

A legfontosabb anatómiai variációkat és morfológiai jellegzetességeket a 3. táblázat mutatja. A feltüntetett variációk közül fontosságára való tekintettel a *mandibula* belső oldalán a több, borsónyi vagy annál nagyobb kiemelkedést (*torus mandibularis*) kell elsősorban kiemelni, amely 8 mandibulából 3 esetben figyelhető meg. Ugyan ezeken a koponyákon a kemény szájpadon, a *sagittalis* síkban a hosszanti kiemelkedés, a *torus palatinus* is észlelhető. A *lambda*-varratban fellépő járulékos csontok (*os apicis*, *ossa Wormiana*) a 7 megfigyelhető esetszámból 6 koponyán jellegzetesek. *Sutura metopica* – mint a homlokcsont járulékos varrata – a 6 jó megtartású homloki régióból csak egy koponyán realizálható.

Valamennyi koponya oldalsó nézetben lekerekített (*curvoccipital*). Az arckoponya megfelelő részével rendelkező 7 esetből az orrnyílás alsó szélének félkör alakú bemélyedése (*fossa prenasalis*) 2, a *maxilla* középső részének (*fossa canina*) ún. „kitöltöttsége” 4, a *maxilla* fogmedri részének előreállása (*alveolaris prognathia*) szintén 4 koponyán észlelhető, ez utóbbi esetben kettőnél kifejezett.

A metrikus és morfológiai vizsgálatokon alapuló taxonómiai analízis szerint a 7 esetből 5 férfi (1., 2., 4., 7. és 8. sír) és egy nő (5. sír) europid jellegű, ezen belül az 7. és a 8. sírban nyugvók pamiri és a 4. sír csontváza cromagnoid. A 4., 7. és 8. férfi sírok és az 5. női sír csontanyaga az europid dominancia mellett néhány jellegzetes mongolid morfológiai variánst is mutat (*fossa prenasalis*, „kitöltött”-sekély *fossa canina*, *torus mandibularis*, *mandibularis-maxillaris prognathia*, járulékos varrat a *maxillán*, *exostosis* a *foramen infraorbitalén*, haránt irányú mély barázdák a *basis ossis occipitalén*, lapát alakú metszők).¹⁴

A patológiás elváltozások nem jelentősek, az *osteoarthritis*ekhez sorolható csigolyák közötti porckorong elfajulás (*degeneratív spondylitis*) két férfi gerincoszlopán figyelhető meg: az 1. váznál enyhe fokozatú szinte minden csigolyán, a 4. váznál közepes fokozatú az ágyéki csigolyákon. A minor fejlődési rendellenesség együttes előfordulása és traumás hatás szempontjából (*spondylolysis* – L5, 2 borda összenövése, részleges *spina bifida* – Th2) a 4. férfi vázcsontja említhető. A 7. férfiváznál bordatörés állapítható meg.

Jelentős megfigyelés a 7. férfi koponyáján a jelképes trepanáció: a *sutura sagittalis*on a *bregmától* 2 cm-re, a beavatkozás kb 1 cm átmérőjű, kör alakú, széle sima, felszíne kissé erodált és „kaparásos” jellegű.

¹⁰ FINNEGAN–MARCSIK 1979.

¹¹ LIPTÁK 1957; 1983.

¹² BARNES 1994; ORTNER 2003.

¹³ A pontos testmagasság számításához nem állt rendelkezésünkre elegendő méret.

¹⁴ A mongolid jellegvariánsok részletezése MARCSIK 2010.

2. táblázat Metrikus értékek (vázcsontok)

Table 2. Metric data (post cranial skeletons)

sírszám	<i>humerus</i>		<i>radius</i>		<i>ulna</i>		<i>femur</i>		<i>tibia</i>		<i>fibula</i>		termet
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
1. sír	310	304	239	231	264	259	446	448	346	350	346	350	f: 164
2. sír	297	296	215	217			399	400	323	320			n: 155
4. sír	336	331	253	252	279	277	460	453	370	365	363	359	f: 170
5. sír	300	305	229	232	245	248	434	436	345	344			n: 161
7. sír	339	346	255	260	280	283	496	496	386	392			f: 176
8. sír	328	329	244	241	267	264	459	458	367	370	366	370	f: 169
9. sír			234		258								n: 165
10. sír											380		f: 173

3. táblázat Főbb morfológiai jellegek megoszlása

Table 3. Distribution of the main morphological characters

anatómiai variációk	férfiak	nők	gyermek
<i>os apicis</i>	1. (256. obnr)	2. (257. obnr)	–
<i>ossa Wormiana</i>	1. (256. obnr), 7. (509. obnr)	2. (257. obnr), 5. (260. obnr)	3. (258. obnr)
<i>torus mandibularis</i>	4. (259. obnr), 7. (509. obnr)	5. (260. obnr)	–
<i>torus palatinus</i>	4. (259. obnr), 7. (509. obnr)	5. (260. obnr)	–
<i>sutura metopica</i>	8. (512. obnr)	–	–
egyéb morfológiai jellegek	férfiak		nők
<i>fossa prenasalis</i>	4. (259. obnr)		5. (260. obnr)
„kitöltött”-(sekély) <i>fossa canina</i>	4. (259. obnr), 7. (509. obnr), 8. (512. obnr)		5. (260. obnr)
<i>alveolaris prognathia</i>	4. (259. obnr), 7. (509. obnr), 8. (512. obnr) kifejezett		5. (260. obnr) kifejezett

ÉRTÉKELÉS

A 10 egyén – a taxonómiai (metrikus-morfológiai) kép, a többszörösen előforduló anatómia variációk és egyéb morfológiai jellegek megjelenése alapján – feltételezhetően egy közösséghez tartozhatott. A 7. férfi koponyáján jelképes trepanáció figyelhető meg. Ez a jelenség nem ritka a 10–11. századi anyagban¹⁵ és az utóbbi időben is több esetben leírásra kerültek (Felgyő-Kettőshalmi dűlő,¹⁶ Homokmény-Székes,¹⁷ Komádi,¹⁸ és Baks-Iskola¹⁹).

A jelképes trepanációk esetében a koponyatető nincs megnyitva, csupán a külső (esetleg a szivacsos) csonttéteget távolítják el a koponyafalból. Úgy tűnik, hogy a 10–12. században széles körben elterjedt szokás a 13. századra eltűnik. Feltételezhetően közvetett gyógyítási célból végezheték (egy koponyán néha többszörös beavatkozás is megfigyelhető).²⁰

Anyagunkban és a fentiekben megnevezett 10–11. századi temetők anyagában is előfordul a *torus mandibularis*. Ez az anatómia variáns általában az alföldi avar kori anyagban jellegzetes, elsősorban a Duna–Tisza köze, a Tiszántúl déli és keleti területein (pl. Felgyő-Ürmös tanya,²¹ Hetényegyháza-Mária út²², Berettyóújfalu–Nagybócs²³).

A széria elsősorban europid (7 egyén), azonban 3 férfi és 1 nő esetében néhány (enyhe) mongoloid-morfológiai jelleg is megfigyelhető. Ilyen jellegzetességeket mutat a Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát területén feltárt csontvázanyag,²⁴ míg más dél-alföldi széria (pl. Algyő, Sándorfalva-Eperjes, Szeged-Csongrádi sgt.,²⁵ Szabadkígyós-Pál-liget, Tangazdaság²⁶) teljesen europid jellegűek.

A Makó-Igási járandó I. lelőhely 11. századi csontvázainak metrikus értékei, a taxonómiai vizsgálat eredményei kiegészítik a Dél-Alföld, elsősorban Szeged és a Maros folyó környéki területek korai népességének típusspektrumát, és az adatai további összehasonlító vizsgálatokhoz adalékul szolgálnak.

A HUMÁN CSONTANYAG LEÍRÁSA

1. sír (256. obnr): *Maturus* (40–49) férfi jó megtartású koponyája és vázcsontjai, az arckoponya nagy része *post mortem* hiányzik, a koponya *occipitalis*an kissé *plagiomorph*. Sex jelző: +1.77 (18 jelleg alapján) (*processus mastoideus*, *protuberantia occipitalis externa*, *linea nuchae*, *caput mandibulae* +1 fokozatú); *obliteratio*: III–IV, *facies symphysialis*: IV, *abrasio*: nincs/enyhe. Az agykoponya *brachykran*, *hypsikran*, homlok *metriometop*.

Morfológiai elemzés: *os apicis*, *ossa Wormiana*, nyakszirt lefutása *curvooccipital*.

Patológia: enyhe degeneratív *spondylitis* minden csigolyán.

Fogstatusz: *maxilla* fogai *post mortem* hiány, *mandibula post mortem* hiány 41, 48, 31, 32, 34, 37–8.

Termet: 164 cm.

Taxon: europid.

2. sír (257. onbr): *Adultus* (35–39) férfi hiányos koponyája és jó megtartású vázcsontjai. Nemének meghatározása kétséges, a koponya egyes jellegei nőiesek, kivéve a *mandibula* jellegeit. A vázcsontokra vonatkozóan a *pelvis*, az *incisura ischidiaca major masculin* jellegeket mutat; *obliteráció*: II, *facies symphysialis* III, *abrasio*: nincs/enyhe. Az agyko-

¹⁵ ÉRY 1994; MARCSIK 1997; BEREZKI–MARCSIK 2005; MARCSIK–BEREZKI 2002.

¹⁶ MARCSIK 2014.

¹⁷ MARCSIK A.–MOLNÁR E.–BEREZKI ZS.: Homokmény-Székes 10–11. századi temető csontvázanyagának vizsgálata. Kézirat.

¹⁸ BALÁZS et al. 2011, 4.

¹⁹ Balogh Csilla 2009. évi ásatása. A feldolgozás alatt álló 1. sír koponyáján, a *sutura coronalis* mentén, a falcsontokon többszörös jelképes trepanáció figyelhető meg.

²⁰ ÉRY 1994

²¹ MARCSIK 2010.

²² BÓDI 2009.

²³ SZELEKOVSKY–MARCSIK 2010.

²⁴ MARCSIK 2011.

²⁵ Taxonómiai feldolgozásuk közöletlen, feldolgozás alatt.

²⁶ LOTTERHOF 1971.

ponya *brachymorph*.

Morfológiai jellegek: *os apicis*, *ossa Wormiana*, nyakszirt *curvoccipital*.

Fogstatusz: *maxillaris* fogazat *post mortem* hiány, *mandibularis* fogazat: *molarisok*, *premolarisok*, *caninusok*, *incisivusok* *post mortem* hiány.

Termet: 155 cm.

Taxon: europid.

3. sír (258. obnr): Gyermekek (*infans* II. 13–14) agykoponya csontjai (*os frontale* és *mandibula ramusai* *post mortem* hiány), a vázcsontok viszonylag jó megtartásúak. M2 eruptálódott, minden *epiphysis* külön; anatómiai variáció: *ossa Wormiana*.

(tibia = 279, humerus = 238, femur = 345, medence magassága 100, szélessége 120)

4. sír (259. obnr): *Maturus* (40–50) férfi közepes megtartású koponyája és jó megtartású váza. A homlokcsont elülső régiója, az arckoponya és a *thoracalis* csigolyák, a kéztő, a lábtő, a kézközép és a lábközép csontjainak nagy része *post mortem* hiányzik. Sex jelző: +1.83 (18 jelleg alapján, a *tubera frontalia*, a *margo supraorbitalis*, az *arcus zygomaticus* +1-es fokozatú). *Obliteratio*: IV, *facies symphysialis* IV, *abrasio*: közepes. Életkora a csontok összjellege alapján *maturus* korcsoport. Az agykoponya *brachymorph*, *euryometop*, *orbita hypsikonch*.

Morfológiai elemzés: *torus palatinus*, *torus mandibularis*, nyakszirt lefutása *curvoccipital*, *fossa prenasalis*, *fossa canina* kitöltött, *alveolaris prognathia* mérsékelt, homlok régió erősen hátrafutó.

Patológia: jobb oldali két borda összenöve vagy borda *bifurcatio*, *extremitas sternalis* villa-alakú, Th2 részleges *spina bifida*, L5 *spondylolysis*; *lumbalisok*on *degeneratív spondylitis* (ajak-képződmények: közepes fokozat); *mandibularis incisivusok*on, *caninusok*on 2x-es *zománchyplasia*; mindkét *fibulán* a *distalis epiphysisen* vastagodás egyenetlen fel-színnel, *calcaneusok*on *pectin* képződmények.

Fogstatusz: *mandibularis* fogívben minden fog, *maxillaris* fogívben a bal oldalon a C-M3, jobb oldalon a PM1-PM2, M1, a többi *post mortem* hiány.

Termete: 170 cm.

Taxon: europid (cromagnoid-A) néhány mongoloid jelleggel. Cromagnoid jelleg: téglalap alakú *orbita*, *gonion*-tájék kiálló. Mongoloid jelleg: *basis ossis occipitalis* mély vízszintes barázdák, *fossa canina* kitöltött, *processus zygomaticus ossis frontalis* hosszú lefutású, *foramen zygomaticofaciale* nagy, alsó pereme lapos és sima, *torus mandibularis*.

5. sír (260. obnr): *Adultus* (25–30) nő jó megtartású koponyája és vázcsontjai. Sex jelző: -1.8 (*facies malaris*: +2); *obliteratio*: I–II (M3 eruptálódott, *crista iliaca* összecsontosodási vonala, *sacrum* szegmentjei láthatók, alsó-felső *incisivusok*on gyenge fogkopás (*clavicula* *extremitása* alapján 35 év alatti); a koponya *hyperbrachykran/brachykran*, magassága *orthokran/tapeinokran*, a homlok *stenometop*, a szemüreg *hypsikonch*, az orr régió *leptorrhin*, a szájpád *leptostaphylin*; anatómiai variáció: *torus palatinus*, *torus mandibularis* (jobb oldalon 2, bal oldalon 3 erőteljes kiemelkedés), *ossa Wormiana*.

Morfológiai jellegek: nyakszirt *curvoccipital*, *fossa prenasalis*, *fossa canina* sekély, *alveolaris prognathia* kifejezett, homlok egyenes.

Fogstatusz: *post mortem* hiányzó fogak: 15–13, 24–25. *Zománchyplasia*: 2x lineáris.

Termet: 161 cm.

Taxon: europid + néhány mongoloid jelleg (az *os zygomaticum* felszíne dudoros, *foramen infraorbitale* alsó szélé öblös, *alveolaris prognathia* kifejezett, sekély *fossa canina*).

6. sír (298. obnr): *Adultus* (35–39) férfi jó megtartású *mandibulája*, jobb *os zygomaticum*, bal oldali medencecsontja, jobb *tibia-fibula*, bal *fibula* darabja, jobb-bal *clavicula*, bal lábtő és lábközép csontok. Sex jelző: +2 (3 jelleg alapján); *facies symphysialis*: III–IV, *abrasio* enyhe.

Morfológiai elemzés nem értékelhető.

Fogstatusz: minden fog (*mandibulában*).

Termete: (180) cm (csak *tibia* méret); (*clavicula* 90, IV. *metatarsus*: 85, I. *metatarsus*: 75)

Taxon: nem értékelhető.

7. sír (509. obnr): *Maturus* (45–55) férfi hiányos koponyája és jó megtartású vázcsontja. A koponyából a jobb oldali *os parietale*, -*temporale* egy része *post mortem* hiányzik; a koponya kissé *plagiocephal* a bal oldalon az *os parietale* és -*occipitale* területén. Sex jelző: +2 (19 jelleg alapján); *obliteratio*: III–IV, *facies symphysialis*: IV, *abrasio*: közepes/erős. Az agykoponya *mesokran*, *hypsikran*, *euryometop*, az arckoponya *mesoprosop*, *mesen*, *orbita hypsikonch*, az orr-régió *mesorrhin*.

Morfológiai jellegek: *ossa Wormiana*, *torus palatinus*, *torus mandibularis*, *os asterion*, nyakszirt *curvoccipital*,

apertura piriformis anthropin, fossa canina sekély, *alveolaris prognathia* mérsékelt, homlok régió mérsékeltén hátrafutó.

Jelképes trepanáció: *sutura sagittalis* mentén, a *bregma* ponttól 2 cm-rel, kör alakú, 1 cm-es (1.2x0.8) átmérőjű, lekerekített szélű (felszíne kissé erodált) beavatkozás.

Termete: 176 cm.

Taxon: europid (pamiri) néhány mongoloid jelleggel (*torus mandibularis, os zygomaticum* felszíne enyhén kiemelkedő, *lateralis* I2 lapát-forma).

Patológia: 1 bordán gyógyult törés.

Fogstatusz: minden fog.

8. sír (512. obnr): *Adultus* (25–30) férfi jó megtartású, hiányos koponyája, jó megtartású váza. A koponya jobb oldali *occipitalis* régiója hiányos és a terület erősen *plagiocephal*. Sex jelző: +1.26 (*tuber parietale, linea aspera* -1 fokozatú); *obliteratio*: II, *facies symphysialis*: II (*clavicula* alapján 35 alatti, mandibulában az M3 csontban, *epiphysisek* fuzióban), *abrasio* nincs. Az agykoponya nem értékelhető, az arckoponya *leptoprosop, lepten, orbita hypsikonch*, orr régió *mesorrhin*.

Morfológiai jelek: *sutura metopica, apertura piriformis anthropin, fossa canina* kitöltött, *alveolaris prognathia* kifejezett, homlok egyenes lefutású a *sutura metopica* miatt.

Fogstatusz: *post mortem* hiány: 12, 14, 15, 18, 41, 46, 47 (48 csirahiány), 31, 32, 33, 36, 37 (38 csirahiány).

Termete: 169 cm.

Taxon: europid (pamiri) néhány mongoloid jelleggel (a *maxilla* és a *mandibula processus alveolaris*a kifejezetten *prognath*, nagyon széles arckoponya, *fossa canina* kitöltött, járulékos varrat az *orbita* és a *foramen zygomaticofaciale* között, *foramen infraorbitale* felső részén ráhúzó csont „nyelv” (*exostosis*), *maxilla alveolaris* íve félkör alakú, 38, 48 csirahiány.

9. sír (514. obnr): *Adultus* (30–35) nő vázmaradványai. A *crista iliaca* összecsontosodási vonala enyhe.

Termet: 165 cm.

10. sír (515. obnr): *Adultus* (23–39) férfi vázcsont maradványai és 2 fog (felső jobb I1, alsó C), néhány csigolya, jobb *fibula, tibia*, bal *tibia* és *femur condylusok, calcaneus, talus*, bal-jobb lábközép I–V, lábujjpercek (IV. hiányzik).

Termet: 173 cm.

IRODALOM

ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970	ACSÁDI, GY.–NEMESKÉRI, J.: History of Human Life Span and Mortality. Budapest 1970.
BARNES 1994	E. BARNES: Developmental Defect of the Axial Skeleton in Paleopathology. Colorado 1994.
BERECZKI–MARCSIK 2005	BERECZKI, Zs.–MARCSIK, A.: Trephined skulls from ancient populations in Hungary. <i>Acta Medica Lithuanica</i> 12/1 (2005) 65–69.
BÓDI 2009	BÓDI GY.: A hetényegyházi avar kori széria embertani feldolgozása. SZTE Embertani tanszék. Szakdolgozat. 2009.
BUDAI et al. 2011	BUDAI, M.–KOLOZSI, B.–MARCSIK, A.: Types of enamel hypoplasia in an osteoarcheological sample in Hungary. <i>Annuaire Roumain d'Anthropologie</i> 48 (2011) 4–15.
ÉRY 1994	ÉRY K.: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: Kovács L. (szerk.): Honfoglalás és Régészet. Budapest 1994, 217–224.
FINNEGAN–MARCSIK 1979	FINNEGAN, M.–MARCSIK, A.: A non-metric examination of the relationship between osteological remains from Hungary representing populations of Avar periods. <i>Acta Biologica Szegediensis</i> 25 (1979) 97–118.
LIPTÁK 1957	LIPTÁK, P.: Awaren und Magyaren im Donau–Theiss Zwischenstromgebiet. <i>Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae</i> 8 (1957) 199–268.
LIPTÁK 1980	LIPTÁK P.: Embertan és emberszármazástan. Budapest 1980.

- LIPTÁK 1983 LIPTÁK, P.: Avars and Ancient Hungarians. Budapest 1983.
- LOTTERHOF 1971 LOTTERHOF E.: A Szabadkígyóson feltárt X. századi temetők ember-tani vizsgálata (Anthropological examination of the two century cemeteries at Szabadkígyós). A Békés Megyei Múzeumok Közlemé-nyei 1 (1971) 89–103.
- MARCSIK 1997 MARCSIK A.: Szegvár-Oromdűlő 10. és 11. századi embertani leleteinek vizsgálata (Investigation of the anthropological findings dated from the 10th and 11th centuries at Szegvár-Oromdűlő). A Móra Ferenc Mú-zeum Évkönyve–Studia Archaeologica 3 (1997) 287–322.
- MARCSIK 2010 MARCSIK A.: Felgyő, Ürmös-tanyai avar kori temető humán csontváz-maradványai (The human skeletal remains from the avar cemetery at Felgyő). In: Balogh Cs. – P. Fischl K.: Felgyő-Ürmös tanya. Bronzko-ri és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Monumenta Archaeologica 1 (2010) 383–391.
- MARCSIK 2011 MARCSIK A.: Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát és Kistelek M5 57. (27/71.) lelőhelyen feltárt humán csontvázanyag (Humanes Knochen-material aus den Fundorten Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát und Kistelek M5 57, 27/71). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica 12 (2011) 493–504.
- MARCSIK–BERECZKI 2002 MARCSIK A.–BERECZKI Zs.: A kiskundorozsmai Hosszúhát-hal-mon feltárt honfoglalás kori sír csontvázának embertani jellemzé-se (Anthropologische Merkmalanalyse des Landnahmenzeitlichen Skelettes von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel). A Móra Ferenc Mú-zeum Évkönyve–Studia Archaeologica 8 (2002) 403–406.
- MARTIN–SALLER 1957 MARTIN, R.–SALLER, K.: Lehbuch der Anthropologie. Bd. 1. Stuttgart 1957.
- ORTNER 2003 ORTNER, D. J.: Identificatio of Pathological Conditions in Human Skel-et al Remains. Amsterdam–Tokyo 2003.
- SJØVOLD 1990 T. SJØVOLD: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. Journal of Human Evolution 5 (1990) 431–447.
- SZATHMÁRY et al. 2008 SZATHMÁRY L.–MARCSIK A.–LENKEI Zs.–KÓVÁRI I.–HOLLÓ G.–GUBA Zs.–CsÓRI Zs.: Az Alföld népességeinek továbbélése az 1. századtól a 11. századig. In: Szathmáry L. (szerk.): Árpád előtt, Árpád után. Antro-pológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázleletein. Szeged 2008, 7–27.
- SZELEKOVSZKY–MARCSIK 2010 SZELEKOVSZKY, M.–MARCSIK, A. : Anthropological analysis of human skeletal material (7–9th century AD, East Hungary). Annuaire Roumain d’Anthropologie 47 (2010) 1–15.

THE HUMAN REMAINS FROM THE EARLY ÁRPÁDIAN AGE CEMETERY AT MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓI. (M43 SITE 25)

Summary

A small number of anthropological series wish to provide a description of the Southern Great Plain, Szeged and surrounding areas of the river Mures 11th-century image of the population of anthropological data.

The relatively and medium well-preserved skeletal remains of ten individuals dated to the tenth–eleventh century were recovered from the investigated area. With the exception of Grave 3, the series could be assigned to the adult age group: seven men and two women. The taxonomic assessment based on metric and morphological data indicated that five of the seven men (Graves 1, 2, 4, 7 and 8) and one of the two women (Grave 5) could be assigned to the Europid type, with the individuals from Graves 7 and 8 being Pamirian and the individual from Grave 4 Cromagnoid. In addition to the Europid dominance, a few Mongolid morphological variations (such as fossa prenasalis, a “filled” shallow fossa canina, torus mandibularis, mandibularis-maxillaris prognathia, an additional seam on the maxilla, exostosis on the foramen infraorbitale, deep sulcus transversus on the basis of the ossis occipitale, shovel-shaped incisors) could be noted in the case of the men from Graves 4, 7 and 8, and the woman from Grave 5.

The pathological alterations were not significant, save for the traces of symbolic trepanation noted on the male skull from Grave 7.

Marcsik Antónia
SZTE TTIK Embertani Tanszék
6726 Szeged, Közép fasor 52.
antonia.marcsik@gmail.com